

Samen op weg gaan

Na de basis van vertrouwen (gestart in het eerste leerjaar), worden de leerlingen verder meegenomen op de ontdekkingsstocht naar zichzelf, de ander en God (reeds benadrukt in het derde leerjaar).

De verhalen van Israël in Egypte, de woestijntocht, Israël in het Beloofde Land en Jezus' onderwijs en handelen zijn hierbij het dankbaar bijbelmateriaal.

*Verder merken we de verschuiving op van 'ik' die 'op weg gaat' (thema derde leerjaar) naar 'de ander' en **'samen op weg gaan'** (thema vierde leerjaar). Hierbij wordt het leven zoals God het heeft bedoeld niet vergeten: **'leven in vrijheid'** (subthema vierde leerjaar). Toekomst (ook hier-en-nu) waarmaken, mag een uitdaging zijn. Een uitdaging die we kunnen aangaan door te beginnen met 'oog en oor te hebben' en te 'verlangen naar vrijheid' (periode 4.1).*

Met hoop en verwachting bieden we u dan ook het leerplan protestantse godsdienst voor het vierde leerjaar aan.

We wensen u en uw leerlingen toe om bij het 'samen op weg gaan' het 'leven in vrijheid' te mogen ervaren. Hierbij mag u weten dat 'God met ons meegaat' (periode 4.2) en 'door ons werkt' (periode 4.4).

Herman Aerts

De Leerplancommissie:

Aerts Herman, De Graeve Anne-Marie, De Maertelaere Frieda, Depreytere Bea, Dirkzwager Arie, Dokter Rolf, Labeur Gaby, Hauspie Mireille, Hensen Martine, Moortgat Lieve, Remans Eddy, Rooze Frank, Rutten Tatiana, Schepers Gerdien, Slabbinck Cecile, van der Zanden Elly.

uitgave 2003

Inhoud

Samen op weg gaan	1
Inhoud	3
Het kind in het vierde leerjaar	4
Situering inhoud vierde leerjaar	5
Wegwijzer	6-8
Leerplandoelen derde en vierde leerjaar	9
Jaarschema	10
Jaaroverzicht	11
Jaarplan	12
Periode 4.1	13
- doelstellingen	14
- schema	15
- invulling	16-19
Periode 4.2	21
- doelstellingen	22
- schema	23
- invulling	24-27
Periode 4.3	29
- doelstellingen	30
- schema	31
- invulling	32-36
Periode 4.4	37
- doelstellingen	38
- schema	39
- invulling	40-45
Periode 4.5	47
- doelstellingen	48
- schema	49
- invulling	50-53
Suggesties didactisch materiaal en bronnen	55-

Het kind in het 4de leerjaar

Wat in het programma van het derde leerjaar is geschreven over de ontwikkeling en de sociale context van het achtjarig kind, geldt natuurlijk nog steeds in grote mate voor het kind van het vierde leerjaar. U kunt dit nalezen op pagina 4 van het programma derde leerjaar.

Enkele items worden nog even extra benadrukt:

- *aangezien het kind leert samenspelen en -werken, wordt het meer geconfronteerd met diverse aspecten van relaties;*
- *de invloed van vrienden en identificatiefiguren wordt groter;*
- *omdat het inlevingsvermogen zich ontwikkelt, nemen respect en waardering voor anderen toe; het kind is minder egocentrisch;*
- *het kind wordt zich meer bewust van zijn eigen persoonlijkheid en ontwikkelt eigen standpunten en vaardigheden waardoor het zich beter kan profileren;*
- *er is een drang naar conformisme en regels, normen en waarden, orde, evenwicht en zingeving;*
- *binnen dat kader zal het kind ontdekken, uitproberen en leren;*
- *het kind ontwikkelt begrip voor tijd en ruimte, toch leeft het nog sterk in het hier-en-nu;*
- *de toenemende welvaart heeft voor velen materiële welvaart gebracht, hoewel dit niet voor iedereen geldt. Er dient geleerd te worden om hiermee om te gaan en de juiste keuzes te maken.*

De uitgave van het PGO 'Het kind in de lagere school' (syllabus Studiedag 1999-2000) biedt u meer informatie over de leefsituatie en de ontwikkeling van kinderen van de lagere school.

Situering inhoud

Na de basis van vertrouwen (gestart in het eerste leerjaar), worden de leerlingen verder meegenomen op de ontdekkingsstocht naar zichzelf, de ander en God (reeds benadrukt in het derde leerjaar). De verhalen van Israël in Egypte, de woestijntocht, Israël in het Beloofde Land en Jezus' onderwijs en handelen zijn hierbij het dankbaar bijbelmateriaal.

*Verder merken we de verschuiving op van 'ik' die 'op weg gaat' (thema derde leerjaar) naar 'de ander' en **'samen op weg gaan'** (thema vierde leerjaar). Hierbij wordt het leven zoals God het bedoeld heeft niet vergeten: **'leven in vrijheid'** (subthema vierde leerjaar). Toekomst (ook hier-en-nu) waarmaken (periode 4.4) en Jezus' voorbeeld hierin volgen (periode 4.5), mogen een uitdaging zijn. Een uitdaging die we kunnen waarmaken door te beginnen met 'oog en oor te hebben' en te 'verlangen naar vrijheid' (periode 4.1).*

Er werd gekozen voor:

- **thema**
 - *samen op weg gaan*
leven in vrijheid
- **leefwereld leerlingen**
 - *familie, vrienden, zintuigen, rituelen, godsdienstige plaatsen, identificatiefiguren*
- **belangrijkste kernwoorden / belevingswereld leerlingen**
 - *vrijheid, dwang, pesten, misbruik, waarnemen, bewustwording, helpen*
 - *weerbaarheid, rechten, verantwoordelijkheid, kiezen, veranderen, volhouden, bevrijding, bescherming en begeleiding*
 - *samen doen, afspraken, respect, inzet, verbondenheid, gedenken en feestvieren, hoopvolle toekomst*
 - *eigen mening, anders zijn, identificatiefiguren, durven, gedreven zijn, verwachting, hoop*
 - *interesses en keuzes, kansen, samen leren, eigen mogelijkheden gebruiken, aan de slag gaan, toekomst waarmaken, vrucht dragen*
- **voorstelling van God**
 - *God die nabij is, vrij maakt en meegaat, bij ons woont en door ons werkt*
 - *Jezus die vrij maakt en anderen over vrijheid leert*

Wegwijzer

1. Schooljaar: vijf periodes en vijf thema's

*Elk van de **vijf periodes** van het schooljaar (telkens een periode tussen twee vakanties) wordt een thema meegegeven voor de uitbouw van een lessenreeks van zes tot acht weken. Periode 1.1 betekent: eerste leerjaar, periode tussen aanvang schooljaar tot de herfstvakantie. De afbakening van deze periodes dient niet strikt te worden genomen: sommige thema's kunnen, afhankelijk van de omstandigheden, meer aandacht krijgen. De leerlingen bepalen mede het tempo. Het is echter belangrijk om binnen één schooljaar de vijf thema's te behandelen: ze vormen immers één geheel met elkaar en met de andere leerjaren. Per periode treft u een titel en een ondertitel aan: u kunt er een keuze uit maken of ze beide gebruiken.*

- *telkens tussen twee schoolvakanties*
- *niet strikt afgebakend*
- *alle vijf te behandelen*
- *vormen één geheel*

2. Leerplandoelen per periode

*De **leerplandoelen**, die per periode / thema zijn geformuleerd, bieden de leerkrachten een bindende leidraad voor de opbouw en uitwerking van een periode. Bij het einde van een periode wordt de realisering van deze leerplandoelen verwacht. Ze zijn doorheen alle lessen van het thema herkenbaar en dienen - hoewel ze logisch zijn geordend - niet steeds in de neergeschreven volgorde te worden bereikt. De leerkracht zal bij zijn / haar lesvoorbereiding de leerplandoelen naar lesdoelstellingen, didactische werkvormen en principes vertalen. De leerplandoelen per periode zijn verbonden met de leerplandoelen per twee leerjaren (zie pagina 9 of inleiding pagina 11), de doelen lager onderwijs (zie inleiding pagina 10) en de doelen PGO (zie Vademecum): het is belangrijk om ook deze in het oog te houden.*

Bij de formulering van de leerplandoelen wordt niet alleen rekening gehouden met cognitieve doelen (weten en kennen), maar ook met dynamisch-affectieve (kunnen en willen, ervaringen en gevoelens, expressies, attitudes en waarden). Bij het begin van de lagere school staat het jonge kind open voor diverse ervaringen en expressies van gevoelens. Naarmate de schooltijd vordert, nemen deze openheid en spontaniteit af en wordt steeds meer het cognitieve en rationele denken benadrukt. Geloven houdt echter meer in dan kennen; geloven betekent ook voelen, willen en uiteindelijk doen. Uiteraard worden dynamisch-affectieve doelen niet in één week gerealiseerd, maar is hierbij een langere tijd van veelvuldig uitwerken en herhalen van verhalen en concrete voorbeelden nodig. De formulering van deze doelen bleek niet altijd even eenvoudig. Vaak zijn de uitdrukkingen 'uitbeelden' en 'ervaren en weten' gebruikt: zie hiervoor pagina 14. De uitwerking ervan zal voor de leerkrachten evenmin vanzelfsprekend zijn. Dit doet echter niets af aan het belang ervan.

- verbonden met doelen per twee leerjaren, LO en PGO
- dienen per periode te worden bereikt
- verspreid over heel de periode
- naar lesdoelstellingen uit te werken
- cognitieve en dynamisch-affectieve doelen

3. Schema

Het **schema** bij de leerplandoelen biedt een overzicht van de opbouw van de verschillende lessen rond één thema. Centraal staan de kernwoorden, zij keren terug in concrete voorbeelden, verhalen en toepassingen. Naast het beleven en kennen, is ook de hier-en-nu-betrokkenheid van de bijbelverhalen belangrijk: wat betekenen de bijbelverhalen en kernwoorden in de leef- en belevingswereld van de leerlingen, hier in deze situatie en nu op dit moment? Of met andere woorden: hoe kan de Bijbel leerlingen aanspreken en voor hen beginnen te leven? De bijbelse leefwereld krijgt uiteraard ook de noodzakelijke aandacht om de Bijbel goed te begrijpen.

- overzicht opbouw lessenreeks
- opbouw rond één thema
- belangrijke kernwoorden
- leef- en belevingswereld van de IIn
- bijbelverhalen en bijbelse leefwereld

4. Invulling

Bij de **invulling** wordt in de 'Toelichting' de inhoud in een ruimer kader verantwoord en toegelicht. Onder 'Bijbel' wordt een voorstel van bijbelverhalen aangereikt. Soms zal de keuze en het aantal volstaan; soms zal er wegens tijdsgebrek een selectie moeten worden gemaakt. Indien andere passende verhalen worden gebruikt (wat ook mogelijk is), dient er uiteraard rekening te worden gehouden met de overige periodes en leerjaren. Het wordt als vanzelfsprekend verwacht dat de leerlingen de inhoud van de behandelde verhalen in grote lijnen kennen. Bij 'Suggesties' worden concrete tips en ideeën, vooral vanuit de leef- en belevingswereld van de leerlingen, gegeven. Deze suggesties zijn vrijblijvend en kunnen door de leerkracht zelf uitgedund en / of aangevuld worden, afhankelijk van de leerlingen, de individuele inspiratie en talenten, het beschikbare materiaal, de tijd, enz... Iedere concrete uitwerking (voorbeelden, toepassingen, bijbelverhalen, andere verhalen, expressies) staat niet op zichzelf maar in functie van het bereiken van de leerplandoelen. Het opgegeven aantal weken dient niet als bindend te worden opgevat.

- toelichting thema en kader
- Bijbel: voorstel keuze verhalen
- suggesties: voorstellen leef- en belevingswereld van de IIn

Er wordt gesteld dat de leerlingen de inhoud van de verhalen in grote lijnen kennen en dat ze vanaf het derde leerjaar de verhalen in de Bijbel kunnen terugvinden.

(Voor de spelling van namen werd de vertaling 1998 van de Groot Nieuws Bijbel gebruikt.)

5. Expressie en didactisch materiaal

*Voor **expressie en didactisch materiaal** treft u een ruim aanbod aan. Ook hier zijn het suggesties en dient er dus een selectie of een keuze te worden gemaakt: tracht niet alle voorstellen te gebruiken! Daar ook de expressie en het gebruikte materiaal in functie van de leerplandoelen staan, gaat de voorkeur uit naar expressievormen en ondersteunend materiaal die doorheen het hele thema aan bod kunnen komen. Dit belet uiteraard niet dat in de lessen korte expressies en ander ondersteunend materiaal kunnen worden gebruikt. Ook het gebruik van een kinderbijbel dient beperkt en selectief te gebeuren: het verhaal staat immers in functie van de doelen. Zelf de verhalen hervertellen is nog beter. De lijst met didactisch materiaal treft u niet bij de periodes aan, maar verzameld op de laatste pagina's.*

- *selectie mogelijk uit niet-bindende voorstellen*
- *in functie van de leerplandoelen*
- *doorheen het thema verwerken / aan bod laten komen*

Leerplandoelen: 3de en 4de leerjaar

Doelstelling A (roeping):

- A.1. de lln ontdekken, vanuit de liefdevolle relatie met God, dat God mensen roept tot zijn verbondsvolk om met hem op weg te gaan en dat hij hun bevrijder is;*
- A.2. de lln herkennen in de verhalen van O.T. en N.T. voorbeelden van mensen die door God geroepen zijn en luisterend en vertrouwend op weg gaan;*
- A.3. de lln kunnen zich identificeren met de mensen uit deze verhalen en ontdekken dat God ook hen roept om luisterend en vertrouwend op weg te gaan.*

Doelstelling B (luisteren en antwoorden):

- B.1. de lln ontdekken dat Gods roepen tot een antwoord uitnodigt;*
- B.2. de lln herkennen in de verhalen dat er vertrouwen nodig is om gehoorzaam op weg te gaan met God;*
- B.3. de lln beseffen dat God ook van hen een antwoord verwacht.*

Doelstelling C (consequenties bij antwoorden):

- C.1. de lln ontdekken dat God zijn verbond trouw blijft op de weg met hem;*
- C.2.1. de lln herkennen in de verhalen van O.T. en N.T. dat het leven van mensen verandert als ze met God op weg gaan;*
- C.2.2. de lln kunnen daarbij inzien dat de 'woestijn' een 'leerproces' is dat leidt tot het 'beloofde land';*
- C.3.1. de lln beseffen dat ook zij als bondgenoot op weg mogen gaan;*
- C.3.2. de lln weten dat het vervullen van Gods opdracht verantwoordelijkheid inhoudt ten aanzien van mens en maatschappij.*

Doelstelling D (Jezus betreffende roeping en antwoord):

- D.1. de lln herkennen in Jezus het beeld van de unieke God;*
- D.2. de lln ontdekken in de verhalen van het N.T. dat Jezus mensen oproept om mee gestalte te geven aan het Koninkrijk van God;*
- D.3. de lln begrijpen dat zij samen met anderen aan hun roeping kunnen beantwoorden.*

Doelstelling E (Bijbel, bijbelse en andere leefwerelden):

- E.1. de lln verwerven kennis van de bijbelse leefwereld die in de verhalen aan bod komt;*
- E.2. de lln kunnen de behandelde verhalen in tijd en ruimte plaatsen;*
- E.3. de lln kunnen de behandelde verhalen opzoeken in de Bijbel;*
- E.4. de lln krijgen oog voor mensen in andere leefsituaties en culturen en leren deze te respecteren .*

Doelstelling F (jodendom en christendom):

- F.1. de lln verwerven kennis inzake de groei van het godsvolk;*
- F.2. de lln weten dat Jezus behoort tot het verbondsvolk, waarvan Abraham de stamvader is;*
- F.3. de lln kennen de betekenis van de christelijke feesten;*
- F.4. de lln kennen de betekenis van enkele joodse feesten.*

Jaarschema

Samen op weg gaan Leven in vrijheid

	vanuit leef- en belevings-wereld van de IIn	Bijbel	naar leef- en belevingswereld van de IIn toe
<i>periode 1</i>	vrij en niet vrij pesten en manipulatie horen en zien waarneming en bewustwording de weg naar vrijheid helpen in nood	<i>Israël in Egypte</i> <i>roeping van Mozes</i> <i>Mozes bij Farao</i>	oog en oor vinden oog en oor zijn geroepen worden
<i>periode 2</i>	zelfbewust en weerbaar verantwoordelijk en kiezen opnieuw beginnen bevrijding bescherming en begeleiding vertrouwenspersoon, rechten veiligheid, volhouden	<i>Pesach</i> <i>uittocht</i> <i>leven in de woestijn</i> <i>Kerst:</i> <i>Jezus zoon van Abraham</i>	bescherming en begeleiding zoeken en geven opnieuw beginnen vertrouwen volhouden
<i>periode 3</i>	bij elkaar horen, afspraken, respect, luisteren verbondenheid gedenken en feestvieren een hoopvolle toekomst	<i>de 'Tien Woorden'</i> <i>de 'Ontmoetingstent'</i> <i>Loofhuttenfeest</i> <i>intocht in Kanaän</i>	zich ontplooiën een speciale plaats innemen verbondenheid met God en anderen echt samenleven
<i>periode 4</i>	eigen overtuiging identificatiefiguren toekomst waarmaken anders zijn gedreven zijn hoop en verwachting	<i>Israël in het Beloofde Land</i> <i>Gideon - Simson</i> <i>Pasen: Jezus maakt zijn</i> <i>opdracht waar</i>	aan de slag gaan er niet alleen voor staan toekomst waarmaken ik kan en durf het
<i>periode 5</i>	kansen en kansarm interesses en keuzes nieuwe kansen krijgen leren uitdagingen, willen en durven handelen aan de toekomst werken	<i>Bergrede</i> <i>(zaligsprekingen en</i> <i>Jezus en de Tora)</i> <i>bevrijdende verhalen en</i> <i>gelijkenissen van Jezus</i> <i>Jezus' leerlingen handelen</i>	juiste keuzes maken om goed samen te leven van Jezus leren leren om te doen eigen mogelijkheden gebruiken vrucht dragen
		<i>Bijhorende bijbelse leefwereld:</i> <i>Egypte,</i> <i>woestijn,</i> <i>volk Israël,</i> <i>feesten,</i> <i>het joodse leren</i>	

Jaaroverzicht

Samen op weg gaan Leven in vrijheid

periode 1

thema: **Verlangen naar vrijheid
God hoort en ziet**

nadruk: vrij en niet vrij, horen en zien, geroepen worden

leefwereld: vrijheid, dwang, pesten, manipulatie, misbruik, zintuigen, waarnemen, bewust-
worden, een opdracht krijgen, confrontatie met weerstand, helpen in nood

Bijbel: Israël in Egypte, Mozes' roeping en Mozes bij farao: God is nabij
leefwereld Egypte (land, cultuur, godsdienst)

periode 2

thema: **Bescherming en begeleiding
God maakt vrij en gaat mee**

nadruk: bevrijding, bescherming en begeleiding, opnieuw beginnen, vertrouwen

leefwereld: weerbaarheid, kinderrechten, verantwoordelijkheid, kiezen, achterlaten,
onzekerheid, veranderen, vertrouwen, volhouden, toekomst

Bijbel: Pesach, uittocht, leven in de woestijn en Kerst (Jezus, zoon van Abraham):
God maakt vrij en gaat mee
leefwereld in de woestijn, water, feesten, volk van Israël

periode 3

thema: **Leren samenleven
Vrijheid in verbondenheid**

nadruk: verbondenheid, gedenken, feestvieren, een hoopvolle toekomst, samenleven

leefwereld: samen doen, bij elkaar horen, afspraken, antwoorden, een taak hebben, inzet,
respect, eigenwijs zijn, verhalen, rituelen, kerk, godsdienstige plaatsen

Bijbel: de 'Tien Woorden', de 'Ontmoetingstent', Loofhuttenfeest, intocht Kanaän:
God woont bij ons

periode 4

thema: **Toekomst waarmaken
God werkt door ons**

nadruk: een nieuw begin, identificatiefiguren, toekomst waarmaken

leefwereld: eigen mening, gehoor geven aan opdracht / roeping, niet blindelings navolgen,
anders zijn, goede bedoelingen, durven, gedreven zijn, verwachting, hoop

Bijbel: Israël in het Beloofde Land, rechters (Gideon, Simson):
God werkt door ons
Pasen: Jezus maakt zijn opdracht waar

periode 5

thema: **Jezus maakt vrij
Leren samenleven in vrijheid**

nadruk: interesses en keuzes, leren, handelen / doen, Jezus als voorbeeld / leraar

leefwereld: wat gelukkig maakt, wat belangrijk is, keuzes, kansarmen, overvloed,
motivatie, samen leren, nieuwe kansen krijgen, je mogelijkheden gebruiken,
met uitdagingen aan de slag, aan de toekomst werken, vrucht dragen

Bijbel: Bergrede (zaligsprekingen en Jezus en de Tora), bevrijdende verhalen en
Jezus' gelijkenissen, het handelen van Jezus' leerlingen en vrucht dragen,
Jezus als leraar: hij leert de Tora

Jaarplan

Protestantse Godsdienst: 4de leerjaar

schooljaar:

Leerkracht:

handtekening:

School:

datum:

Samen op weg gaan Leven in vrijheid

Periode 1: september tot herfstvakantie

Verlangen naar vrijheid
God hoort en ziet

Periode 2: herfstvakantie tot kerstvakantie

Bescherming en begeleiding
God maakt vrij en gaat mee

Periode 3: kerstvakantie tot krokusvakantie

Leren samenleven
Vrijheid in verbondenheid

Periode 4: krokusvakantie tot paasvakantie

Toekomst waarmaken
God werkt door ons

Periode 5: paasvakantie tot einde schooljaar

Jezus maakt vrij
Leren samenleven in vrijheid

Dit jaarplan wordt u aangeboden, waarbij u natuurlijk de vrijheid hebt om een eigen (en eventueel uitgebreider) jaarplan op te stellen. U hoeft de inspectie geen kopie toe te zenden. Bij afwijking van het leerplan dient u de inspectie echter wel een kopie van uw leerplan, tezamen met verantwoording, te bezorgen. Op vraag van de directie dient u ook aan haar een kopie te bezorgen.

Periode 4.1

Verlangen naar vrijheid

God hoort en ziet

Periode 4.1

Verlangen naar vrijheid

God hoort en ziet

1. Leerplandoelen 4.1

- 1.1. *De leerlingen noemen situaties uit het dagelijks leven van 'vrij zijn' en 'niet vrij zijn' en geven daarbij hun gevoelens weer.*
- 1.2. *De leerlingen geven mogelijke oorzaken en gevolgen weer van 'vrij zijn' en 'niet vrij zijn'.*
- 1.3. *De leerlingen verwoorden en beelden uit hoe ze zichzelf en anderen in die situaties waarnemen en ervaren.*
- 2.1. *De leerlingen verwoorden en beelden uit hoe ze zichzelf, anderen en hun omgeving waarnemen en ervaren.*
- 2.2. *De leerlingen gaan kritisch om met wat ze horen en zien.*
- 2.3. *De leerlingen geven voorbeelden van wel of geen 'oog en oor hebben' voor de situaties van de ander, al dan niet in nood.*
- 2.4. *De leerlingen verwoorden en beelden gevoelens uit rond hun verlangen naar een wereld met meer vrijheid.*
- 2.5. *De leerlingen maken het verband duidelijk tussen een verlangen en de bereidheid om er iets aan te doen.*
- 2.6. *De leerlingen zien het belang in van het uitvoeren van een opdracht.*
3. *De leerlingen zien aan de hand van voorbeelden in dat men bij het helpen in nood met weerstand kan worden geconfronteerd.*
- 4.1. *De leerlingen beschrijven land, cultuur en godsdienst van Egypte in functie van het exodusverhaal.*
- 4.2. *De leerlingen ontdekken dat de Israëlieten in Egypte niet vrij zijn en er geen toekomst hebben.*
- 4.3. *De leerlingen ontdekken in Mozes de mens die zijn ogen niet sluit voor de nood van de ander en in verzet komt.*
- 4.4. *De leerlingen herkennen in de roeping van Mozes 'het horen en zien' van de God van Abraham, Isaak en Jakob, die nabij zijn volk is, ook in nood.*
- 4.5. *De leerlingen beseffen dat Mozes zowel in zichzelf als bij de farao met weerstand wordt geconfronteerd.*
- 4.6. *De leerlingen ontdekken dat de goden van Egypte van hun voetstuk worden gelicht door de confrontatie met de God van Israël.*
- 5.1. *De leerlingen geven voorbeelden van het tonen van respect voor de vrijheid van anderen.*
- 5.2. *De leerlingen geven nieuwe mogelijkheden weer om 'oog en oor te hebben' voor hun omgeving en voor anderen.*
- 5.3. *De leerlingen tonen zich gemotiveerd om 'oog en oor te zijn' voor de ander al dan niet in nood.*
- 5.4. *De leerlingen tonen zich, in het concreet maken van hun verlangen naar vrijheid, gemotiveerd om mogelijke weerstand te overwinnen.*
- 5.5. *De leerlingen beseffen dat God hen nabij is, of ze nu wel of niet in nood verkeren.*

2. Schema 4.1

3. Invulling 4.1

Toelichting

Aansluitend bij het derde leerjaar gaan de leerlingen in het vierde leerjaar verder op ontdekkingsstocht naar God en de ander. Ze leren zichzelf en de anderen beter kennen en ontdekken hoe ze met de ander kunnen omgaan. Vakantie- en reiservaringen, maar ook ervaringen op school en informatie over wereldsituaties brengen de leerlingen bij **'vrij en niet vrij zijn'** én bij de oorzaken en gevolgen ervan. Bewust worden van jezelf, je omgeving en de ander is belangrijk: **'een open oor en oog hebben' helpt om de ander ook in nood op te merken. De weg naar vrijheid is echter niet gemakkelijk: verlangen om te helpen kan in eerste instantie spontaan ontstaan, maar bij het uitvoeren van een opdracht valt vaak weerstand te overwinnen. Mozes en de Israëlieten hebben dit ervaren, maar God is nabij: hij hoorde en zag de nood van het volk en bereidde de weg naar vrijheid. De leerlingen mogen weten dat God 'een open oor en oog' voor hen heeft én zij mogen gemotiveerd zijn om weerstand te overwinnen om hun verlangen naar vrijheid (voor henzelf en anderen) concreet te maken.**

3.1. Vrij en niet vrij (week 1-4)

Toelichting

In het derde leerjaar (periode 3.4) hebben de leerlingen ontdekt hoe Jakob (= Israël) samen met Jozefs broers en hun gezinnen in Egypte kwam. Het vierde leerjaar vervolgt, na samenvatting en herhaling, met de situatie van de Israëlieten in Egypte. Wegens de link Jakob = Israël en om het voor de leerlingen niet nodeloos ingewikkeld te maken, is voor de term Israëlieten gekozen in plaats van Hebreeën.

De aanvang van een nieuw schooljaar is een uitstekende gelegenheid om over de afgelopen vakantie te praten. Vakantie doet ook denken aan **vrije tijd**, doen waar je zin in hebt of waaraan je anders niet toekomt, uitslapen, reizen ... Dit leidt het onderwerp **vrijheid** in. Voor sommigen is vakantie ook een periode om andere landen en culturen te ontdekken. Bij het verlaten van de eigen leefwereld kan er een confrontatie ontstaan met gebrek aan vrijheid: armoede, uitbuiting, kinderarbeid ... Ook in de onmiddellijke omgeving (zoals school, kerk, club, wijk, dorp of stad) kan er dezelfde confrontatie zijn: **pesten, dwang, manipulatie, onderdrukking, klein houden, armoede** ... Hierbij worden er **leidersfiguren en meelopers** opgemerkt. De leerlingen kunnen hun **ervaringen en gevoelens delen én mechanismen, oorzaken en gevolgen ontdekken**. De leerkracht kan hiertoe situaties aanreiken.

Voor de Israëlieten breekt er in Egypte een tijd van onderdrukking, niet vrij zijn, aan. De farao ziet de Israëlieten als een bedreiging en wil het volk klein houden. Zijn argumenten klinken overtuigend: "Als er oorlog komt, dan zullen de Israëlieten vast de kant van de vijand kiezen. Ze vormen een bedreiging voor ons." Leerlingen komen in contact met **vluchtelingen** via school, club, kerk of buurt. Racisme en negatieve reacties komen voor wegens cultuurverschillen.

De opgelegde dwangarbeid bereikt zijn doel niet en de vroedvrouwen krijgen de opdracht om de pasgeboren jongens te doden. Maar Pua en Sifra komen op voor de onderdrukten en negeren de opdracht van de farao. Ook vandaag worden in sommige landen kinderen onrechtvaardig behandeld. Een kind wordt door zijn ouders drie maanden voor de onderdrukker verborgen gehouden. De dochter van de farao weet dat haar vader wil dat alle Israëlitische jongetjes worden gedood, maar ondanks het gevaar dat ze zelf loopt, neemt ze het voor het kind op. Ze geeft hem een naam, Mozes (Hebreeuws: uit het water getrokken, of Egyptisch: zoon van niemand). Ze adopteert hem als haar eigen zoon. Zo komt Mozes (= de slaaf) aan het Egyptische hof en krijgt een Egyptische opvoeding (= van een leider).

Vandaag zijn er mensen die ondanks eigen gevaar het opnemen voor mensen die niet voor zichzelf kunnen opkomen (kinderen, zieken, ouderen, politieke gevangenen). De nood van

de ander zien en het voor de ander opkomen, worden in de volgende weken verder uitgewerkt.

Bijbel

Bijbelse leefwereld: land cultuur en godsdienst van Egypte in functie van het exodusverhaal.

Hoe Israël in Egypte kwam: herhaling en Exodus 1:1-6.

Israël in Egypte onderdrukt: Exodus 1:7-22.

Mozes' geboorte en opvoeding: Exodus 2:1-10.

Suggesties

Leef- en belevingswereld van de leerlingen:

- situaties en het ervaren van vrij / niet vrij zijn tijdens de vakantieperiode;
- situaties en het ervaren van vrij / niet vrij zijn tijdens een vakantiereis;
- situaties en mechanismen van niet vrij zijn / onderdrukking in directe omgeving: pesten op school, ...;
- situaties van kinderarbeid en onderdrukking: in verschillende Aziatische landen zijn meisjes niet welkom. Unicef probeert de bevolking te sensibiliseren om anders met meisjes om te gaan. China voerde een één-kind-politiek. Kinderarbeid bij ons vroeger (bijvoorbeeld Daems);
- voorstellingen van een droomwereld met vrijheid;
- gastarbeiders, asielzoekers en protest tegen asielcentra (onze buurt wordt onveilig, onze huizen zullen in waarde verminderen);
- verschillen in leefwereld tussen thuis en vakantie-ervaringen en / of ervaringen van verschillen in eigen directe omgeving. Voorbeelden en gevoelens weergeven;
- leidersfiguren en meelopers (positieve en negatieve ervaringen).

3.2. Horen en zien (week 5-6)

Toelichting

Om de situatie (en het beeld ervan) van jezelf en de ander beter te leren kennen, is het belangrijk om **je zintuigen te gebruiken, kritisch waar te nemen en om meer bewust te worden van jezelf, van je omgeving en van de anderen**. Leuke ideeën over het gebruik van de vijf zintuigen kunnen worden uitgewerkt met als doel: het aanmoedigen van **'het horen en zien'**. Leerlingen komen in aanraking met de **media**. Media beïnvloeden en manipuleren. Het is aan de leerlingen om kritisch waar te nemen en om kritisch met media om te gaan. Via deze media of door hun onmiddellijke omgeving worden de leerlingen geconfronteerd met **mensen in nood**. Dit kan resulteren in: **spontaan verlangen om iets te doen, geroepen worden of een opdracht krijgen**.

Wanneer **Mozes** volwassen is geworden, **ziet hij het onrecht** dat de Israëlieten wordt aangedaan. Op een dag kan hij dit niet langer aanzien en **verlangt hij ernaar om hen te helpen**. Zijn hulp wordt door zijn eigen volk niet gewaardeerd. Hij wordt **geconfronteerd met weerstand** en verzet. Hulp aan de ander, de strijd voor gerechtigheid begint bij het zien van de ander, het omzien naar elkaar.

Mozes wordt schaapherder, later zal hij voorgaan als herder van zijn volk. **God hoort en ziet de nood van zijn volk** (Exodus 2:23-25; 3:7,9,16) **en roept daarom Mozes**. Bij de **roeping**, bij de **opdracht krijgen** is er opnieuw **weerstand** en verzet, maar nu bij Mozes zelf. Maar hij hoeft het niet alleen te doen. De God van Abraham, Isaak en Jacob maakt zich aan Mozes bekend. **God is nabij**, Hij is betrokken bij zijn volk en hulp bieden is nodig. Confrontatie met weerstand wordt in volgende weken verder uitgewerkt.

Bijbel

Bijbelse leefwereld: woestijn, herder.

Mozes vlucht naar Midian: Exodus 2:11-15.

Mozes in Midian: Exodus 2:16-25.

Roeping van Mozes: Exodus 3:1-17.

Suggesties

Leef- en belevingswereld van de leerlingen:

- *waarneming met zintuigen: wat ik hoor, zie, voel, ruik en proef;*
- *voedsel en kleding uit andere culturen leiden tot het onderwerp vluchtelingen en asielzoekers;*
- *jezelf, je omgeving en anderen bewust ervaren;*
- *hoe zie ik mezelf? Wat kan ik doen om een juist en positief zelfbeeld te ontwikkelen?*
- *ken ik de ander? Weet en begrijp ik wat de ander denkt of voelt? Trachten in te leven in de situatie van de ander. Dit kan in een spel worden uitgewerkt;*
- *voorstellingen van situaties en personen door de media;*
- *hoe omgaan met wat we zien en horen in de media (televisie, film, reclame, ...)?*
- *situaties van onrecht;*
- *verlangen om de ander te helpen, maar ook confrontatie met weerstand en verzet bij jezelf en anderen: voorbeelden en gevoelens.*
- *hoe men kan opkomen voor de ander en hoe moeilijk of gemakkelijk dit is;*
- *manieren van helpen: brieven schrijven voor onder andere Amnesty International, Open Doors of verwijzen naar projecten die in de klas al behandeld zijn rond Amnesty International, Artsen zonder grenzen, Unicef, ... Dit kan in een gezamenlijk project met andere levensbeschouwingen worden uitgewerkt.*

3.3. Op weg naar vrijheid (week 7-8)

Toelichting

De confrontatie en de frustratie bij 'het op weg gaan naar vrijheid' worden in deze weken verder uitgewerkt. Ook de leerlingen kunnen negatieve ervaringen hebben bij het helpen in nood. Helpen in nood is nodig, maar het lukt niet altijd onmiddellijk. Het is niet gemakkelijk. Geroepen worden om een bepaalde taak te vervullen, de ander daadwerkelijk te helpen ook in nood kan stuiten op verzet. Bij de roeping van Mozes kwam het verzet van Mozes zelf, nu komt het van de farao.

God wil de Israëlieten de vrijheid geven, maar stuit op de tegenstand van farao. Deze weigert het gezag van de God van Israël te erkennen. De farao van Egypte, de heerser over een wereldrijk, die zelf aanbeden wordt als de zoon van de zonnegod, ziet twee slaven voor zijn troon verschijnen. Het zijn vertegenwoordigers van een volk van slaven. Waarom zou hij naar hun God luisteren? Van de macht van die God heeft hij immers nooit iets gemerkt! De Israëlieten krijgen het extra hard te verduren en geven de schuld niet aan de onderdrukker maar aan hun bevrijders (God, Mozes en Aäron). Waar is God nu? In Gods naam heeft Mozes gesproken over bevrijding, maar het heeft negatief gewerkt. Zowel Mozes als het volk zijn diep teleurgesteld. Toch is **God zijn volk nog steeds nabij**.

De plagen worden behandeld tot en met de negende en zijn een **regelrechte confrontatie tussen Mozes (en Aäron) en farao, tussen God en de goden van Egypte**. Ze hebben de **vrijheid van het volk** tot doel. De Egyptenaren zullen ontdekken dat de God van Israël geen deel uitmaakt van de natuur zoals de natuurgoden van Egypte. Hij is de schepper van de hemel en de aarde die zichzelf niet te hoog verheven voelt om zich te verbinden met mensen en voor hen te zorgen. God zal de machten, die het leven in Egypte in hun greep hebben, stap voor stap onmaskeren. Daarbij worden de goden van Egypte stuk voor stuk machteloos

gemaakt. De goddelijke Nijl, de levensader van Egypte, wordt tot bloed, een stinksloot. Het land wordt tot een chaos – van alle vruchtbaarheid beroofd – en ook de mens heeft geen toekomst meer. De godin met de kikvorsenkop wordt tot een plaag in plaats van een zegen voor de mensen. De goddelijke runderen worden getroffen door de pest. De diepe duisternis maakt leven onmogelijk.

*Bij de bijbelse leefwereld kunnen **verschillende Egyptische goden** (Osiris, Hapi, Hekt, Isis, Hathor, Apis, Serapis, Ra ...) die van hun voetstuk gelicht worden bij de plagen aangebracht worden.*

Bij de herhaling van deze periode worden voorbeelden gezocht waarin de leerlingen:

- *respect kunnen tonen voor de vrijheid van de ander;*
- *gemotiveerd zijn om oog en oor te hebben voor de anderen;*
- *weerstand willen overwinnen om hun verlangen naar vrijheid voor henzelf en anderen concreet te maken;*
- *beseffen dat God nabij is.*

Bijbel

Mozes' terugkeer naar Egypte: Exodus 4:18-31.

Mozes bij de farao: Exodus 5:1 tot 7:13.

De plagen tot en met de negende: Exodus 7:14 tot 10:29.

Suggesties

Leef- en belevingswereld van de leerlingen:

- *naar aanleiding van nood geroepen worden om de ander te helpen;*
- *helpen in nood kan op verzet stuiten, is niet gemakkelijk: voorbeelden en gevoelens;*
- *hoe men kan opkomen voor de ander en hoe moeilijk of gemakkelijk het is;*
- *voorbeelden en actie van respect tonen voor de vrijheid van de ander;*
- *voorbeelden en actie van gemotiveerd zijn om oog en oor te hebben voor de anderen;*
- *voorbeelden en actie van weerstand overwinnen om verlangen naar vrijheid voor zichzelf en anderen concreet te maken;*
- *voorbeelden van situaties van beseffen dat God nabij is.*

4. Suggesties expressievormen 4.1

Thema-expressie:

- *de vijf zintuigen uitbeelden en daarbij laten weergeven hoe deze kunnen worden gebruikt om jezelf, je omgeving en de ander te ontdekken;*
- *situaties laten uitbeelden van vrij zijn en niet vrij zijn en daarbij laten weergeven hoe vrijheid kan worden bereikt / gegeven;*
- *uit tijdschriften kinderen en volwassenen knippen en op een groot blad kleven. Samen vormen ze het beeld van een groot volk, de Israëlieten. Langs de ene kant van de menigte een uitgestoken hand tekenen met de tekst: 'God is nabij en wil bevrijden.' Langs de andere kant een gebalde vuist met als tekst: 'Farao onderdrukt en houdt klein.';*
- *een tekening uit stevig karton maken van de farao (met details: ook de kleuren en dergelijke) en zijn godenstaf;*
- *een tekening maken van de farao met de gezichtsuitdrukking zoals de farao zichzelf ziet: trots, machtig ... Vervolgens tekenen de leerlingen op kleine blaadjes de negen plagen. Deze negen blaadjes worden op de farao geplakt zodat hij niet meer kan worden gezien: hij is er niet meer, hij heeft het verloren;*
- *memoriespel over de 10 plagen;*
- *de verhalen van periode 4.1, 4.2 en 4.3 uitbeelden op stenen en deze bij het eind van 4.3 gebruiken als de kring van stenen te Gilgal.*

Periode 4.2

Bescherming en begeleiding

God maakt vrij en gaat mee

Periode 4.2

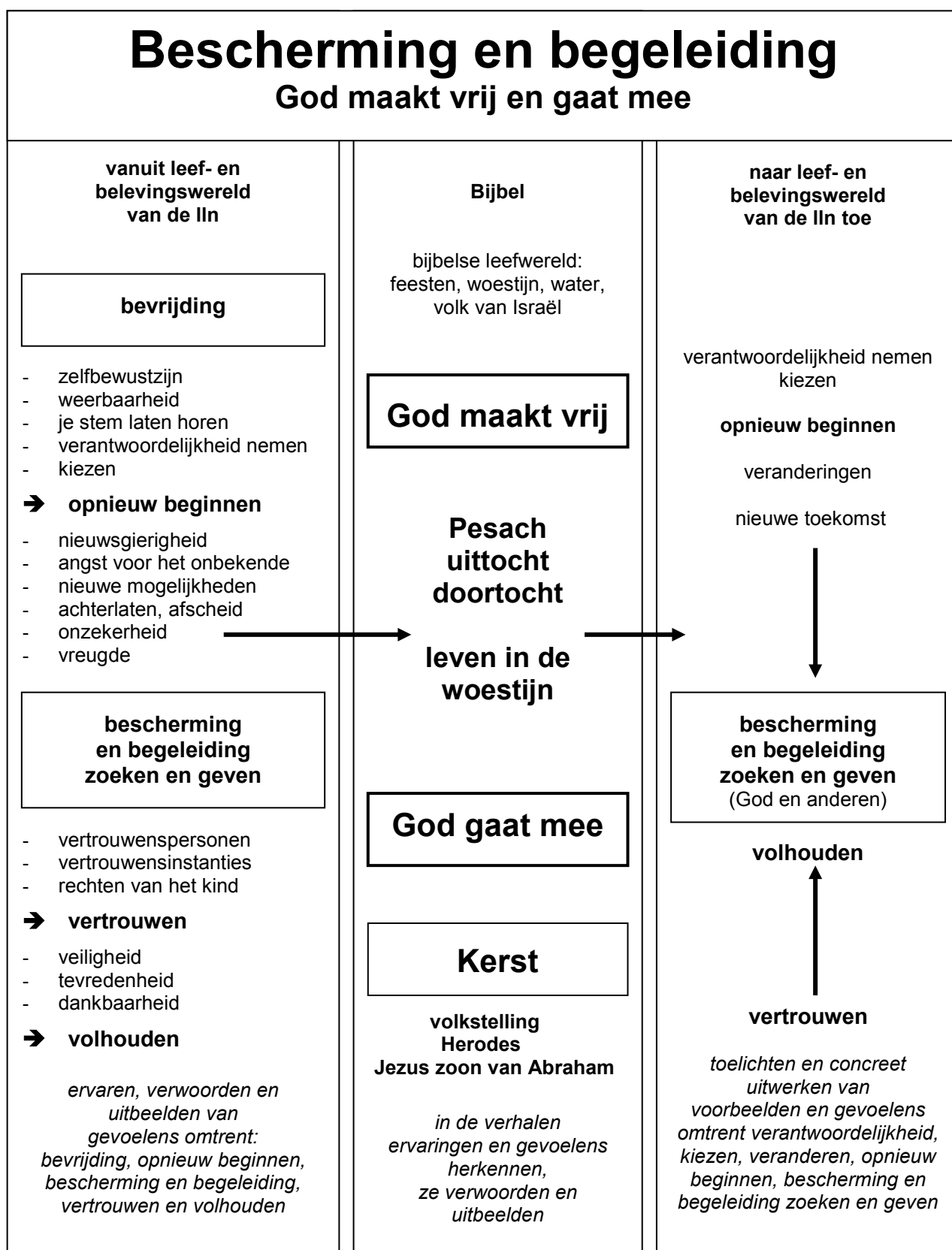
Bescherming en begeleiding

God maakt vrij en gaat mee

1. Leerplandoelen 4.2

- 1.1. *De leerlingen geven voorbeelden van 'achterlaten' en 'opnieuw beginnen' en geven hun ervaringen daarbij weer.*
- 1.2. *De leerlingen zien in dat achterlaten of veranderen onzekerheid met zich mee kunnen brengen, maar ook nieuwe mogelijkheden en redenen tot vreugde kunnen bieden.*
- 1.3. *De leerlingen zien in dat je stem laten horen kan leiden tot veranderingen.*
- 2.1. *De leerlingen noemen voorbeelden van situaties waarin er nood is aan begeleiding en bescherming en geven hun ervaringen daarbij weer.*
- 2.2. *De leerlingen geven voorbeelden van personen en instanties die aan hen bescherming en begeleiding kunnen bieden.*
- 2.3. *De leerlingen zien in dat bescherming en begeleiding veiligheid en vertrouwen geven.*
- 2.4. *De leerlingen zien in dat dit vertrouwen helpt om dankbaar te zijn en vol te houden.*
- 3.1. *De leerlingen beschrijven de voorbereidingen en het vieren van Pesach.*
- 3.2. *De leerlingen verwoorden dat Pesach-vieren verwijst naar 'God maakt vrij' en 'opnieuw beginnen'.*
- 3.3. *De leerlingen herkennen in de verhalen van de uittocht en de doortocht de begrippen 'verantwoordelijkheid opnemen', 'achterlaten' en 'opnieuw beginnen' én het feestelijk karakter ervan.*
- 4.1. *De leerlingen zien in dat 'de woestijn' een plaats is waar bescherming en begeleiding nodig zijn en de mogelijkheid biedt om te leren vertrouwen en te veranderen.*
- 4.2. *De leerlingen begrijpen aan de hand van de begrippen wolk, vuur, water en manna dat God beschermt, meegaat en te vertrouwen is.*
- 5.1. *De leerlingen herkennen in het kerstverhaal situaties van onvrijheid, bescherming en begeleiding.*
- 5.2. *De leerlingen herkennen overeenkomsten tussen het leiderschap van Herodes en dat van de farao.*
- 5.3. *De leerlingen verwoorden dat Jezus behoort tot het verbondsvolk, waarvan Abraham de stamvader is en dat hij uitzicht geeft op een nieuwe toekomst.*
- 6.1. *De leerlingen tonen zich gemotiveerd om binnen hun mogelijkheden in situaties van onvrijheid hun verantwoordelijkheid op te nemen.*
- 6.2. *De leerlingen tonen zich bereid om in moeilijke situaties bescherming en begeleiding aan God en mensen te vragen én aan anderen te geven.*
- 6.3. *De leerlingen tonen zich gemotiveerd om een keuze te maken om in moeilijke situaties te helpen en vol te houden.*

2. Schema 4.2

3. Invulling 4.2

Toelichting

In periode 4.2 wordt nadruk gelegd op **bescherming en begeleiding** tegen de achtergrond van onzekerheid bij verandering en **opnieuw beginnen**. Dit helpt leerlingen om open te staan voor noodzakelijke veranderingen en om in te zien dat deze positieve veranderingen aanleiding kunnen geven tot **feesten**. **Zelfbewustzijn, weerbaarheid, je stem laten horen, verantwoordelijkheid nemen en kiezen** gaan hieraan vooraf. Bescherming en begeleiding dragen bij tot **vertrouwen** en helpen om **vol te houden**. De leerlingen kunnen ook bescherming en begeleiding aan anderen geven.

De **bevrijding** uit Egypte en het nieuw begin zijn niet gemakkelijk maar worden tot een feest (**Pesachviering en het feest na de doortocht**). **God maakt niet alleen vrij**, maar hij **gaat ook mee** op de tocht door de **woestijn**. **Hij beschermt en begeleidt (vuur, wolk, water, manna, kwakkels...)**. Dit biedt Israël **veiligheid** en hierdoor kan men **vertrouwen en volhouden** op de weg naar **een nieuwe toekomst**.

De leerlingen kennen God als de God van Abraham, Isaak en Jakob (periode 4.1 en 3de leerjaar). **Jezus** wordt bij het kerstfeest voorgesteld als de zoon van **Abraham, Isaak en Jakob**. De leerlingen zien hierbij in dat Jezus behoort tot het **verbondsvolk**, waarvan Abraham de stamvader is en dat Jezus uitzicht geeft op **een nieuwe toekomst**. Koning Herodes ontpopt zich echter als tegenstander en als een nieuwe farao van de onderdrukking.

3.1. Bevrijding (week 1-2)

Toelichting

Na bewustwording van **(on)vrijheid** en de noodzaak aan **bevrijding** (periode 4.1), is er actie nodig om situaties te **veranderen** en de noodzaak tot achterlaten. Veranderen betekent het vertrouwde **achterlaten** en **onzekerheid**. Kinderen worden ook geconfronteerd met verschillende vormen van **afscheid nemen**. Soms dienen er moeilijke **keuzes** met onprettige gevolgen te worden gemaakt. **Zelfbewustzijn** (eigenwaarde inzien, een positief zelfbeeld hebben: verder bouwen op periode 4.1, week 5-6) en **weerbaarheid** kunnen leiden tot **kieszen, je stem laten horen en verantwoordelijkheid opnemen**. Zo kunnen veranderingen concreet worden gemaakt.

De Israëlieten zijn zich bewust geworden van hun situatie en **komen op voor hun bevrijding**. In de leefwereld van de leerlingen is dit herkenbaar bij veranderingen binnen gezin, club, klas, ... Dit heeft allerlei gevolgen en kan leiden van **nieuwsgierigheid** voor het 'nieuwe' tot **angst voor het onbekende** (andere school, andere leerkracht, nieuwe leden in het gezin, ...).

Het besef dat verandering ook verbetering kan betekenen, is aangenaam en kan aanleiding geven tot een **feest** (vieren, bezegelen, herinneren, ...). Deze periode kan bij voorkeur worden begonnen met **het vieren van Pesach**. Tijdens de sedermaaltijd komt de tiende plaag aan bod (de negen voorgaande kunnen daarbij eventueel worden herhaald) en wordt de uittocht uit Egypte behandeld. Gods bevrijdend handelen wordt zichtbaar voor het volk: **Hij maakt vrij**. Het verhaal van de doortocht kan aanleiding geven tot het verwijzen naar reeds gekende 'waterverhalen'.

Bijbel

Bijbelse leefwereld: water, feesten, Pesach.

Pesach (voorbereidingen en viering): Exodus 12:1-28.

De tiende plaag en de uittocht: Exodus 11 en 12:29-42.

De doortocht: Exodus 13:17-22; 14:1-31 en 15:1-21.

Suggesties

Leef- en belevingswereld van de leerlingen:

- voorbeelden van veranderingen waarmee leerlingen worden geconfronteerd (gezin, school, club, kerk, afscheid nemen, ...) en hoe dit wordt ervaren (nieuwsgierig, onzekerheid, angst, feestelijk, ...);
- veranderingen die wenselijk of nodig zijn: veiligheid (thuis, op school, op straat, ...), een kinderparlement, leerlingenraad, toegankelijkheid van gebouwen voor mensen met een handicap, ...;
- onzekerheid overwinnen in een nieuwe situatie: wie helpt daarbij?
- voorbeelden van en ontwikkelen van zelfbewustzijn en weerbaarheid in diverse situaties (o.a. bij pesten, bij tegenslag, ...);
- personen die hun stem laten horen (actualiteit, Bijbel, ...);
- voorbeelden van het kiezen voor verandering en hoe dit wordt ervaren;
- het vieren van feesten (thuis, school, club, kerk, ...): welke, wanneer, waarom, ...?

Er kan verwezen worden naar de reeds behandelde / gekende 'waterverhalen': Schepping, Noach, Naäman, doop van Jezus, ...

3.2. Bescherming en begeleiding (week 3-5)

Toelichting

Bescherming en begeleiding zijn steeds nodig (ook als men tot actie overgaat): het is belangrijk om te weten dat je er niet alleen voor staat maar wordt gesteund en **veilig bent**. Naaste kennissen of professionele hulpverleners kunnen dienstig zijn als **vertrouwenspersonen of -instanties**. Hun nabijheid is belangrijk. We denken hierbij aan: ouders, zussen, broers, grootouders, vrienden, (groene) leerkrachten, ombudsdiensten, kindertelefoons, kinderrechtenwinkels, teleonthaal, CLB, stichting Chris, vertrouwensartsen, ... In situaties van misbruik zijn extra aandacht van de leerkracht, het aan de leerling doorgeven van informatie over hulpverlening en het inschakelen van professionele hulp noodzakelijk. Kinderen hebben rechten. **De rechten van het kind** zijn bedoeld om kinderen te beschermen en te helpen opgroeien in vrijheid. De leerlingen worden aangemoedigd om **van de geboden bescherming en begeleiding gebruik te maken**. Zich vrijmoedig uiten kan eveneens in **gebed** tot God omdat hier kracht van uitgaat. Als het moeilijk gaat, is het niet vanzelfsprekend om **tevreden en dankbaar** te zijn. In **de woestijn**, een leerschool (periode 3.3), worden de Israëlieten met moeilijkheden geconfronteerd. De bevrijding uit Egypte brengt andere en nieuwe situaties met zich mee waaraan de Israëlieten het hoofd dienen te bieden, willen ze overleven. Ze zijn niet steeds dankbaar en tevreden, hun **vertrouwen** wordt op de proef gesteld. In de bescherming en begeleiding (**wolk, vuur, water, manna, kwakkels**, ...) die de Israëlieten krijgen, herkennen ze de nabijheid van **God die met hen meegaat**. Dit stelt hen in staat om **vol te houden**.

Bijbel

Bijbelse leefwereld: wolk en vuur als teken van Gods nabijheid en bescherming, de woestijn als een plaats waar bescherming en begeleiding nodig zijn, water, manna en kwakkels.

*Mara en Elim: Exodus 15:22-27 en / of Massa en Meriba: Exodus 17:1-7.
Manna en kwakkels: Exodus 16.*

Suggesties

Leef- en belevingswereld van de leerlingen:

- situaties en het ervaren van bescherming, begeleiding, steun en veiligheid;
- situaties van het al of niet tevreden en / of dankbaar zijn (huis, kleding, eten, nabijheid van vrienden, ...);
- de rechten van het kind;
- informatie over vertrouwenspersonen en -instanties in nabijheid van de leerlingen: ouders, zussen, broers, grootouders, vrienden, (groene) leerkrachten, ombudsdiensten, kindertelefoons, kinderrechtenwinkels, teleonthaal, CLB, stichting Chris, vertrouwensartsen, ...;
- problemen niet verzwijgen maar bespreken met mensen die je kunt vertrouwen;
- zich uiten in gebed;
- zich uiten met een gedicht;
- het woestijnleven als bedreigd (niet geborgen) leven schetsen met voorbeelden uit de actualiteit: eenzaamheid, honger, onbegrip, geweld, ... Tegelijkertijd een beeld schetsen van personen en instanties die hierin verandering willen brengen;
- de tegenstelling tussen droom en werkelijkheid en wat doe je eraan?
- situaties en het ervaren van de moed opgeven of volhouden (sporttraining, ziekte, ...) en van herbeginnen na teleurstellingen.

3.3. Kerst: Jezus de zoon van Abraham, Isaak en Jakob (week 7-8)

Toelichting

Jezus wordt bij het kerstfeest voorgesteld als de zoon van **Abraham, Isaak en Jakob**. De leerlingen kunnen hierbij inzien dat Jezus behoort tot het **verbondsvolk**, waarvan Abraham de stamvader is. Verschillende elementen uit deze periode komen in **het kerstverhaal** terug aan bod (samenvatting en herhaling):

- de overheersing (van de Romeinen) en **het niet vrij zijn** van het volk (volkstelling, ...);
- **Herodes** ontpopt zich als een **nieuwe onderdrukkende farao**;
- God schenkt **bescherming** en **begeleiding** aan Jezus, Maria en Jozef;
- **achterlaten** en **onzekerheid** maar ook **vertrouwen** en **volhouden**.

Met het kerstverhaal worden we geconfronteerd met bestaand onrecht en het verlangen naar een nieuwe toekomst. God maakt zich bekend via Jezus' geboorte die, in een tijd van Romeinse overheersing en onderdrukking door Herodes, uitzicht geeft op een nieuwe toekomst. Met Jezus komt leven in vrijheid in het vizier. De wijzen verwelkomen hem omdat er ruimte komt voor nieuwe kansen ondanks de vijandigheid van Herodes.

Bij de afsluiting van deze periode worden de leerlingen aangemoedigd om bescherming en begeleiding aan anderen te geven. Concrete ideeën kunnen worden uitgewerkt.

Bijbel

Geslachtsregister (zoon van Abraham, Isaak en Jakob) en geboorte van Jezus: Matteüs 1.

De volkstelling in opdracht van keizer Augustus: Lucas 2:1-5.

Herodes en de wijzen uit het Oosten: Matteüs 2:1-12.

De vlucht naar Egypte en de kindermoord: Matteüs 2:13-18.

(De terugkeer: Matteüs 2:19-23)

Suggesties

Leef- en belevingswereld van de leerlingen:

- nadenken over situaties van niet vrij zijn, onderdrukking, geen bescherming of begeleiding hebben;
- concrete acties tegen onderdrukking of voor een betere toekomst: 11.11.11-actie, Unicefwenskaarten, kerstmarkt voor een goed doel, situaties in de directe omgeving, ...;
- kerstfeest vieren.

4. Suggesties expressievormen 4.2

Thema-expressie:

- *gebeden- en / of gedichtenboekje in verband met de kernwoorden van deze periode;*
- *een collage of tekening (met een woestijnachtergrond) die de situatie van Israël en de huidige actualiteit uitbeeldt;*
- *een stripverhaal over de gebeurtenissen;*
- *muziekinstrumenten maken (bij vreugde / feestvieren);*
- *de verhalen van periode 4.1, 4.2 en 4.3 uitbeelden op stenen en deze bij het eind van 4.3 gebruiken als de kring van stenen te Gilgal.*

Periode 4.3

Leren samenleven

Vrijheid in verbondenheid

Periode 4.3

Leren samenleven

Vrijheid in verbondenheid

1. Leerplandoelen 4.3

- 1.1. *De leerlingen geven voorbeelden van samen iets doen, samen optrekken en verbonden zijn (bij elkaar horen) en geven hun gevoelens daarbij weer.*
- 1.2. *De leerlingen geven voorbeelden van afspraken, regels en wetten en drukken daarbij hun gevoelens uit.*
- 1.3. *De leerlingen zien in dat het houden van afspraken, regels en wetten nodig zijn om in verbondenheid samen te leven.*
- 1.4. *De leerlingen geven voorbeelden van respect tonen en zien het verband in met verbondenheid.*
- 1.5. *De leerlingen illustreren met voorbeelden dat samenleven moeilijk is als men zich niet aan afspraken houdt en ze drukken hierbij hun gevoelens uit.*
- 2.1. *De leerlingen omschrijven wat 'gedenken' en 'feestvieren' inhoudt, beelden het uit en geven hun gevoelens daarbij weer.*
- 2.2. *De leerlingen zien in dat 'gedenken' en 'feestvieren' op een hoopvolle toekomst wijzen.*
- 3.1. *De leerlingen herkennen in de 'Tien Woorden' de grondregels om in vrijheid te leven.*
- 3.2. *De leerlingen zien in dat de 'Tien Woorden' om een antwoord vragen en dat navolging uitdrukking is van verbondenheid met God en medemensen.*
- 3.3. *De leerlingen illustreren de 'Tien Woorden' met toepassingen uit hun leefwereld.*
- 3.4. *De leerlingen herkennen de 'Ontmoetingstent' als een plaats van verbondenheid tussen God en mensen.*
- 3.5. *De leerlingen noemen andere plaatsen van ontmoeting tussen God en mensen.*
- 3.6. *De leerlingen ontdekken in de verhalen Gods verlangen om bij de mensen te wonen.*
- 3.7. *De leerlingen zien in dat verbondenheid met God kan leiden tot zich te onderscheiden van anderen (anders handelen en apart gezet /geheiligd zijn).*
- 3.8. *De leerlingen beschrijven voorbereiding en viering van de Sabbat en het Loofhuttenfeest en verwoorden hun betekenis.*
- 3.9. *De leerlingen herkennen in het verhaal van de doortocht door de Jordaan de aspecten 'gedenken' en 'feestvieren'.*
- 3.10. *De leerlingen zien bij de verhalen van de intocht in dat door Gods bevrijdend handelen en door aandacht voor de 'Tien Woorden' een hoopvolle toekomst in het Beloofde Land mogelijk wordt.*
- 3.11. *De leerlingen kunnen Mozes' boeken als de Tora benoemen en dit toelichten.*
- 4.1. *De leerlingen tonen zich gemotiveerd om zich aan afspraken, regels en wetten te houden en om respect te tonen.*
- 4.2. *De leerlingen begrijpen dat mensen tot hun bestemming komen door het naleven van de 'Tien Woorden'*
- 4.3. *De leerlingen verwoorden hoe zij kunnen bijdragen aan verbondenheid in hun omgeving.*
- 4.4. *De leerlingen tonen zich gemotiveerd om met anderen op een vreedzame en opbouwende manier samen te werken.*

2. Schema 4.3

3. Invulling 4.3

Toelichting

In de woestijn wordt Israël voorbereid om als Gods verbondsvolk te gaan **samenleven** in het Beloofde Land Kanaän: **verbondenheid met God en met elkaar**. Hiertoe ontvangt het de 'Tien Woorden' (GNB: Grondregels) en wordt de 'Ontmoetingstent' (NBG: Tabernakel, of Tent der Samenkomst) gebouwd. Ook voor de leerlingen is - terwijl het groepsgevoel toeneemt - samenleven een interessante oefening.

Bij het vieren van Sabbat, Sukkot/Loofhuttenfeest en Pesach én bij de doortocht door de Jordaan / intocht in Kanaän worden **feestvieren en gedenken** benadrukt. Het verleden **herinneren** is belangrijk om goed in het heden te kunnen handelen en om vooruit te kunnen kijken: **een nieuwe toekomst** komt in zicht. Het wijzen op het verband tussen het verleden, het heden en de toekomst wordt voor de leerlingen mogelijk en belangrijk. Hun historisch besef, inzicht en oog voor verbanden en structuren neemt immers toe.

3.1. Verbondenheid en leren samenleven (week 1-2)

Toelichting

De leerlingen ervaren en beseffen dat **samen iets doen, samen optrekken en samenleven** (zie ook periode 2.1 en 2.5) niet vanzelf gaan, maar dienen te worden geleerd. Voor de leerlingen is - terwijl hun groepsgevoel toeneemt - samenleven een interessante oefening. Ook het leven in de woestijn wordt een echte **leerschool** voor het volk.

De 'Tien Woorden' helpen de mens op weg en wijzen de richting aan hoe men echt kan samenleven. Het zijn **afspraken, regels en wetten** (zie ook periode 2.3) die het volk een eigen plaats temidden van andere volkeren bezorgen (**apart zetten**). Ze kunnen hierdoor in **vrijheid** leven en **bestemming** komen. De leerlingen worden in het dagelijks leven (thuis, bij een spel, op school, in het verkeer, in de natuur, ...) ermee geconfronteerd dat afspraken, regels en wetten soms onprettig kunnen overkomen maar bedoeld zijn om vrijheid te geven en tot bestemming te brengen.

Terwijl de tien plagen voor Egypte als een vloek werden ervaren en chaos en vernietiging veroorzaakten, kunnen de Tien Woorden tot zegen, geluk en leven bijdragen. Door ze na te leven, groeien mensen in hun menszijn en komen ze tot ontplooiing: mensen komen tot hun bestemming. Het opzet van de Tien Woorden is niet om te verbieden, maar om van advies te dienen. Bovendien klinkt er in het 'gij zult ...' een belofte. Het **respecteren / houden** van of het **beantwoorden** aan de Tien Woorden bevordert echte vrijheid. De leerlingen kunnen ongetwijfeld voorbeelden geven van hoe **eigenwijs gedrag** en het **niet beantwoorden** aan afspraken en regels het samenleven moeilijk maken. De leerlingen worden aangespoord om in hun leefwereld te zoeken naar **toepassingen** van de Tien Woorden en tonen zich gemotiveerd om deze te respecteren.

De Tien Woorden functioneren in **verbondenheid met God en met elkaar**. Daarom vindt op de berg Sinaï een verbondssluiting plaats. God verbindt zich met het volk en het volk verbindt zich met hem. Er kan worden verwezen naar andere verbondssluitingen, zoals met Noach (periode 1.1) en met Abraham (periode 3.2). Ook met hen en door hen wilde God zich verbinden met de mensen.

'Verbondenheid' met God en met elkaar uit zich ook in **verbondenheid met de natuur** (dieren, bos, heide, ...), **met voorwerpen** / het materiële (wat is van mij, wat is van de ander), **met zichzelf, met de ander en met de samenleving**. Hier komen we op het terrein van 'omgaan met wat je is toevertrouwd'. Hoe ga je om met je eigen spullen en met die van de ander? Wie een band opbouwt met zijn omgeving, zal die niet zo gemakkelijk schaden. Een verwijzing naar de wereld als schepping van God om zorg voor te dragen, is hier op zijn plaats.

Door zich aan regels en afspraken te houden, tonen we respect voor elkaar, voor de natuur, voor dingen en voor de wereld waarin we leven (voor de samenleving).

Waar verbondenheid groeit, neemt respect toe en neemt geweld (in zijn diverse vormen) af. Het is duidelijk dat het naleven van de Tien Woorden **inzet** vraagt en dat de weg niet altijd makkelijk is, maar uiteindelijk leidt tot een samenleving die God graag heeft en waarin een ieder zich ten volle zal kunnen ontplooien (tot zijn bestemming zal komen). In de woestijn dient het volk al te leren hoe het straks moet gaan leven in het Beloofde Land. De woestijn is een oefengebied.

Het **sabbatsgebod** vormt de kern van de Tien Woorden en is een ideaal vertrekpunt om de andere geboden onder de loep te nemen. De sabbatsviering staat exemplarisch voor kernbegrippen als 'verbondenheid' en 'samenleven'. Met de instelling van Sabbat worden echte vrijheid en een bijzondere plaats innemen (apart gezet zijn) uitgedrukt.

Bijbel

Bijbelse leefwereld: Sabbat, woestijn als leerschool.

De verschijning op de berg Sinai: Exodus 19.

De Tien Woorden: Exodus 20.

De Sabbat.

Suggesties

Leef- en belevingswereld van de leerlingen:

- voorbeelden van samen optrekken, samen iets doen, bij elkaar horen en hoe dit wordt ervaren;
- zijn er taken waaraan de leerlingen samen met anderen op een vreedzame en opbouwende manier kunnen werken?
- voorbeelden van afspraken en regels thuis, op school (speelplaats!), bij spelletjes, in het verkeer, in de natuur, ... Waarom ze belangrijk zijn en hoe ze worden ervaren;
- diverse situaties zonder afspraken en regels trachten in te beelden;
- welke regels / afspraken zouden de leerlingen zelf maken? Laat hen er enkele opnoemen of opschrijven;
- met wie zijn en voelen de leerlingen zich verbonden? Laat de antwoorden niet beperkt zijn tot hun familie en vriendjes. Er bestaat een verschil tussen 'verbonden zijn' en 'verbonden voelen';
- de leerlingen zoeken naar voorbeelden van hoe ze verbondenheid en heelheid kunnen bevorderen in hun omgeving;
- hoe gaan de leerlingen om met de natuur (dieren, bos, heide, uitstap, ...), met voorwerpen (van henzelf, maar ook van de ander), met zichzelf, met de ander, met de samenleving?

3.2. God woont bij ons (week 3-4)

Toelichting

Wie zich met iemand **verbonden** weet, wil er graag mee samenzijn. Met wie zijn de leerlingen graag samen? Waarom? Het is ook belangrijk om te weten dat God bij ons mensen wil zijn. Gedurende deze weken wordt nadruk gelegd op '**God wil bij de mensen wonen.**' Het verband met de (eigen) **kerk**, andere geloofsuitingen en '**godsdiensstige plaatsen**' wordt gelegd in het licht van 'God woont onder ons'. Hoe wordt dit ervaren en geuit? **Gewoontes, gebruiken en rituelen** komen aan bod.

Met de '**Ontmoetingstent**' wordt duidelijk dat God bij de mensen wil wonen. Mozes kan voortaan 'als vriend' met God spreken en dat herinnert de mensen eraan dat God bij hen wil zijn en een plaats wil hebben in hun midden. De Ontmoetingstent, met haar heilige voorwerpen en rituele handelingen, toont symbolisch aan hoe God met de mensen verbonden wil zijn en hoe hij mensen tot hun maximale ontplooiing wil aansporen. Het is niet

de bedoeling om elk voorwerp en rituele handeling in detail te bespreken. Het gaat vooral om een globaal overzicht waarin kernbegrippen als **'God wil onder de mensen wonen'** en **'verbondenheid'** naar voren komen. Een andere mogelijkheid is om één of twee voorwerpen wat uitvoeriger te behandelen binnen het kader van de kernbegrippen. Door de voorschriften, voorwerpen en rituelen beleeft het volk steeds weer opnieuw dat **God hen apart heeft gezet** (geheiligd) om hen tot ware **vrijheid** en volledige ontplooiing te brengen.

Bijbel

Bijbelse leefwereld: de Ontmoetingstent.

De Ontmoetingstent: een selectie uit Exodus 25 tot 31:11.

Suggesties

Leef- en belevingswereld van de leerlingen:

- voorbeelden laten geven, illustraties of foto's tonen van godsdienstige ruimten;
- de leerlingen laten vertellen hoe een kerk er van binnen uit ziet of er een tekening / plattegrond van laten maken;
- zijn er verschillen of overeenkomsten met andere godsdienstige ruimten?
- bezoek aan een gebedshuis (kerk, synagoge, moskee ...);
- hoe ervaren de leerlingen een eredienst / samenkomst? Laat hen er een tekst over schrijven;
- hebben de leerlingen voorwerpen thuis (een kandelaar, een kader, ...) die hen aan God doet denken? Laat hen iets van thuis meebrengen en laat hen erover vertellen;
- maak een 'viertafel': een mooi tafelkleed met kandelaar, een Bijbel, ... Waaraan doet de Bijbel denken? En de kaars die we aansteken? De leerlingen mogen ook hun meegebrachte voorwerpen op de viertafel leggen.

3.3. Gedenken, feestvieren en een nieuwe toekomst (week 5-6)

Toelichting

De leerlingen geven **voorbeelden van feesten**: kinderfeestjes (periode 1.2, 1.5: verjaardagen, Sinterklaas, ...), gekende kerkelijke feesten (doop, Kerstfeest, ...) en andere maatschappelijke (wapenstilstand, dag van de arbeid, ...). Vooral het element **gedenken** wordt benadrukt. Uitgaande van **foto's, verhalen, rituelen en monumenten** kan men nadenken over het belang van het **in herinnering brengen van het verleden, dit te gedenken en niet te vergeten (te onthouden)**. Omdat historisch besef, inzicht en oog voor verbanden en structuren bij de leerlingen toenemen, wordt het mogelijk en belangrijk te wijzen op het verband tussen verleden, heden en toekomst. **Uit het verleden worden lessen getrokken voor vandaag en voor de toekomst. Het handelen in het heden kan bijdragen tot een hoopvolle en nieuwe toekomst.** Ook voor de **kerk** is gedenken, samen feestvieren, belangrijk.

Het is leuk om deze afsluitende lessen onder een soeka of loofhut te houden. Hier kan worden herdacht (verhalen herhalen), gevierd en vooruitgekeken. Tevens kan met de leerlingen worden nagedacht over de attitudedoelstellingen (dlst 4.1 tot 4.5) van deze periode.

Nu het Beloofde Land in zicht komt, kijkt Israël terug op de woestijnreis. Het volk krijgt instructies om een feest te vieren dat herinnert aan hun zwerftocht door de woestijn: **Sukkot of het Loofhuttenfeest**. Ze mogen herinneren en onthouden hoe ze in tenten / hutten leefden en vooral niet vergeten dat God bij hen in een tent woonde en met hen meeging.

In het Beloofde Land wordt Sukkot ook een vrolijk feest van de oogst, wanneer de opbrengst van koren en wijn er is. Dit feest is tevens een voorproefje van het land zoals God dat wenst: van vreugde en een rijke oogst. De soeka of loofhut is een symbool van echt samenleven: er

wordt samen in gegeten en de verhalen over Egypte, de uittocht en de reis door de woestijn worden erin doorverteld om ze 'nooit meer te vergeten'. Daarom is Sukkot **een feest dat een blik werpt op een nieuwe toekomst voor het volk**.

Het verhaal van **de twaalf verspieters** kan hier eveneens een plaats krijgen: ze komen met een rijke oogst terug uit het land Kanaän. Ze proeven letterlijk van de vruchten van het nieuwe land en kunnen iets aan het volk laten zien over **de nieuwe toekomst die God voor hen in petto heeft**.

Jozua en Kaleb zien in het Beloofde Land Gods toekomst voor het volk (waar je in verbondenheid met God en anderen fijn kunt samenleven) terwijl de anderen dit niet zien. Jozua kan worden geïntroduceerd als de nieuwe leider en opvolger van Mozes.

De verhalen van Mozes' afscheid en de introductie van de nieuwe leider Jozua kunnen summier worden verteld als opstap naar het volgende verhaal (de doortocht door de Jordaan).

Bij het afsluiten van de vijf boeken van de Tora is het belangrijk dat de leerlingen **het begrip Tora leren kennen** (in periode 4.5 wordt Tora verder gehanteerd). Zo verkrijgen de leerlingen geleidelijk - gelijklopend met de behandelde verhalen - inzicht in de structuur van de Bijbel.

Met **de doortocht door de Jordaan** overschrijdt het volk een belangrijke grens. Ze moeten allen door het water (vergelijk de doortocht door de Rietzee) en **de 'Verbondskist'** met de Tien Woorden passeren: beeldend wordt hiermee uitgedrukt **dat er geen leven is in het Beloofde Land zonder het respecteren van de Tien Woorden**.

Aan de overkant (Gilgal) wordt een monument, een gedenksteen, opgericht: de twaalf stenen herinneren het volk eraan hoe God hen tot hier heeft geleid. Als de kinderen vragen: **"Waarom staan die stenen daar?"**, kunnen de ouders hen vertellen hoe God het volk door de woestijn heeft geleid, met hen verbonden was en bij hen woonde. Door dit te gedenken en erover feest te vieren, weten ze dat dit nog steeds zo is en beleven ze alles weer opnieuw.

Tenslotte mag het volk op de Jordaanoever het Pesach voor de eerste keer in het Beloofde Land vieren. Zo brengen ze in herinnering hoe ze uit Egypte zijn bevrijd.

Bijbel

Bijbelse leefwereld: Sukkot en de Tora.

Sukkot: Leviticus 23:33-44.

De twaalf verspieters: Numeri 13.

Jozua, Mozes' opvolger: Deuteronomium 21:1-8.

Afscheid van Mozes: Deuteronomium 34.

Doortocht Jordaan en intocht Kanaän: Jozua 3-5.

Suggesties

Leef- en belevingswereld van de leerlingen:

- deze lessenreeks onder een loofhut doen plaatsgrijpen (vieren);
- maak een (kleine) loelav en / of toon een illustratie. Vertel er over;
- hebben de leerlingen wel eens een hut gemaakt en / of in tent of caravan gekampeerd? Laat hen erover vertellen;
- aan de hand van foto's, monumenten, verhalen en rituelen de leerlingen laten nadenken over het belang van gedenken en feestvieren. Hoe wordt dit door de leerlingen ervaren?
- kennen de leerlingen in de buurt van de school een monument of gedenkteken? Weten ze waar dat ge-denk-teken je aan doet denken? Waarom is dat gedenkteken juist daar neergezet? Waarom is het belangrijk dat je dat niet vergeet?
- even stilstaan bij het belang van lessen trekken uit de geschiedenis (nooit meer oorlog!). In welke mate hebben verleden en heden invloed op de toekomst?

- *laat de leerlingen een klein voorwerp / foto / illustratie meenemen van thuis dat een emotionele waarde voor hen heeft en wat hen doet herinneren aan ... Laat hen erover vertellen. (Graag zelf ook iets meebrengen).*

4. Suggesties expressievormen 4.3

Thema-expressie:

- *een maquette van de berg Sinai (papier-maché) met Mozes en de twee stenen platen (klei), eventueel aan de voet van de berg het tentenkamp;*
- *indien mogelijk: een echte, levensgrote soeka bouwen en versieren (op de speelplaats / tuin of park). Anders een kleine soeka maken in de klas. Rijk versieren met slingers, loof, loelav, vruchten en allerlei tekeningen over de woestijnreis;*
- *een maquette van de Ontmoetingstent;*
- *de verhalen van periode 4.1, 4.2 en 4.3 uitbeelden op stenen en deze bij het eind van 4.3 gebruiken als de kring van stenen te Gilgal.*

Periode 4.4

Toekomst waarmaken

God werkt door ons

Periode 4.4

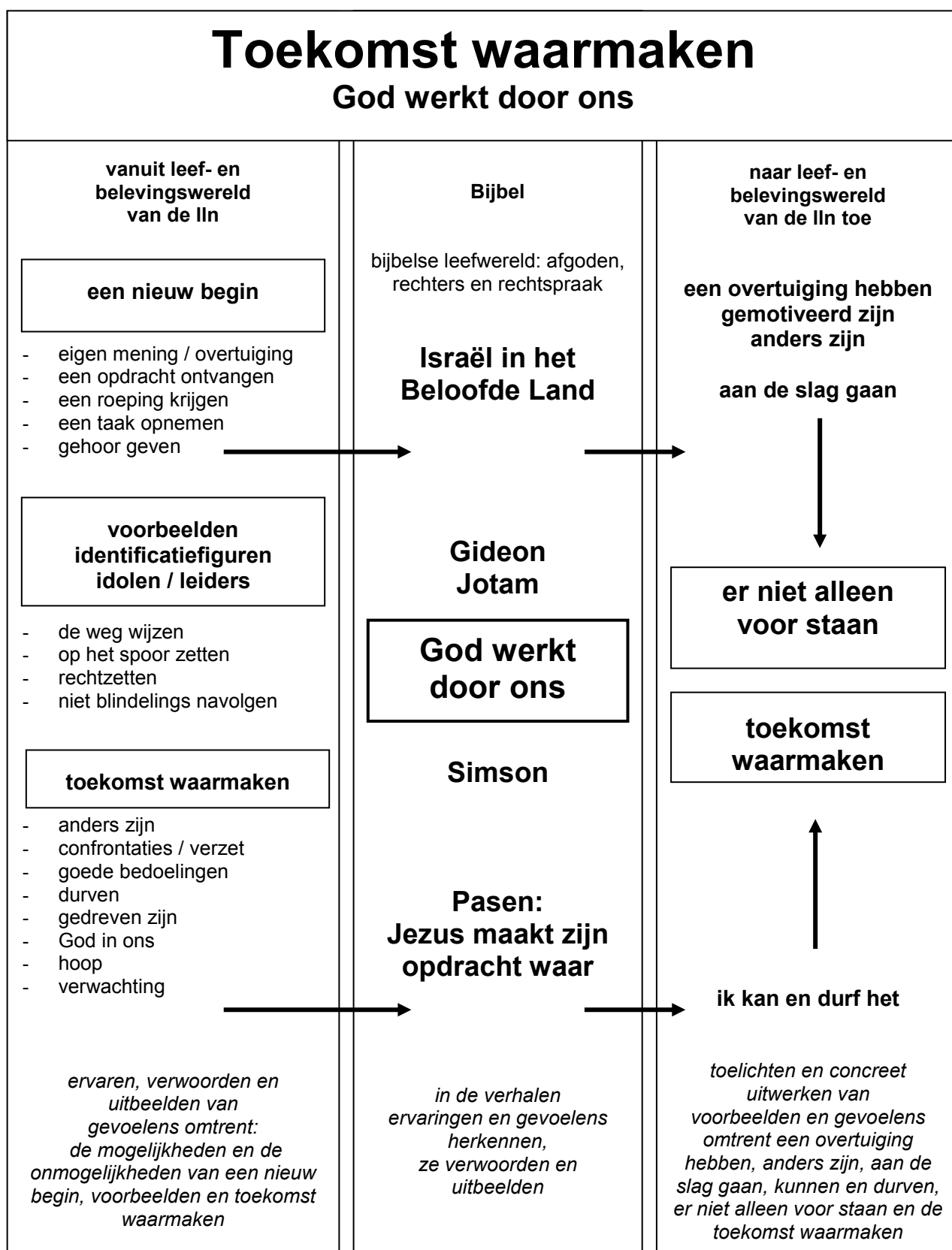
Toekomst waarmaken

God werkt door ons

1. Leerplandoelen 4.4

- 1.1. *De leerlingen geven hun mening weer over een opgegeven onderwerp en vergelijken deze met de meningen van anderen.*
- 1.2. *De leerlingen verwoorden en beelden hun gevoelens uit bij het uitvoeren van een taak of opdracht.*
- 1.3. *De leerlingen omschrijven het begrip 'roeping' als gehoor geven aan een taak of opdracht vanuit een overtuiging.*
- 1.4. *De leerlingen zien in dat een nieuw begin mogelijk wordt door het beantwoorden aan een roeping.*
- 2.1. *De leerlingen geven voorbeelden van idolen en identificatiefiguren en geven hun gevoelens daarbij weer.*
- 2.2. *De leerlingen beseffen dat identificatiefiguren (leiders) grote invloed hebben die zowel positief als negatief kan zijn.*
- 2.3. *De leerlingen geven eigenschappen van goede en slechte leiders.*
- 3.1. *De leerlingen verwoorden en beelden uit hoe zij voor zichzelf en anderen een goede toekomst zien.*
- 3.2. *De leerlingen zien in dat hoop en verwachting nodig zijn voor een betere toekomst.*
- 3.3. *De leerlingen zien in dat 'een nieuwe toekomst waarmaken' durf en gedrevenheid vraagt.*
- 3.4. *De leerlingen herkennen in voorbeelden dat mensen zich door God gedreven kunnen weten bij het uitvoeren van hun roeping.*
- 4.1. *De leerlingen zien in dat Israël in het Beloofde Land mogelijkheden voor een nieuw begin krijgt.*
- 4.2. *De leerlingen weten dat natuur- en vruchtbaarheidsgoden geen vruchtbare toekomst kunnen geven.*
- 4.3. *De leerlingen herkennen in 'rechtverhalen':*
 - *overtuiging, roeping, confrontatie en verzet;*
 - *de weg wijzen naar de Tien Woorden, op het spoor zetten, rechtzetten;*
 - *goede bedoelingen, durf en gedrevenheid (God werkt door mensen);*
 - *goede en slechte voorbeelden / leiders;*
 - *acties tegen de afgoden en het waarmaken van een hoopvolle toekomst.*
- 4.4. *De leerlingen herkennen in het lijdens- en opstandingsverhaal dat Jezus gedreven was om zijn opdracht waar te maken en hij hierdoor toekomst geeft.*
- 5.1. *De leerlingen kunnen omgaan met verscheidenheid aan meningen en anders zijn.*
- 5.2. *De leerlingen beseffen dat ze tot heel wat in staat zijn en aan de slag kunnen gaan.*
- 5.3. *De leerlingen tonen zich gemotiveerd en durven stappen te zetten om een nieuwe toekomst in hun omgeving concreet te helpen waar maken.*
- 5.4. *De leerlingen zien in dat ze er hierbij niet alleen voor staan en dat God door mensen werkt.*

2. Schema 4.4

3. Invulling 4.4

Toelichting

De tocht door de woestijn is ten einde. Het volk heeft kunnen leren dat 'God met hen meegaat' (4.2), dat 'God bij hen woont' en hoe in vrijheid en verbondenheid met hem en met elkaar te leven (4.3). Nu het volk zich vestigt in **het Beloofde Land** en de toekomst voor hen open ligt, is de grote vraag: Zullen zij hun nieuwe **toekomst waarmaken**? Hoe zal het volk gehoor geven aan **de roeping** die het bij de berg Sinaï heeft ontvangen. Hoe gaat het volk gebruik maken van de kansen van dit **nieuwe begin**? Hoe gaan ze zich temidden van de Kanaänieten, met hun totaal andere cultuur en goden, gedragen? Het wordt geen succesverhaal maar God roept telkens '**rechters**' en **God werkt door hen** (GNB: 'de geest van de Heer'). Het paasverhaal toont aan dat **Jezus zijn opdracht waarmaakt**.

De leerlingen weten meestal wel 'hoe het moet om iets waar te maken' maar vaak is dit moeilijk om uit te voeren. **Identificatiefiguren** (voorbeelden, idolen, leiders), die zo belangrijk zijn bij de ontwikkeling van kinderen, kunnen hierbij positief stimulerend werken of juist een verkeerde weg aanwijzen. Kinderen mogen zichzelf blijven en doen er goed aan om idolen beter niet blindelings na te volgen. De leerlingen kunnen bekend zijn met '**anders-zijn**': bvb. andere nationaliteit, ongebruikelijke hobby, interesse of mening, behoren tot een minderheidsgroep (kerk en PGO in de school) én bovendien wordt hen geleerd om 'toekomst waar te maken' in hun omgeving. In het 5de en 6de leerjaar wordt stilgestaan bij engagement, bouwen aan het Koninkrijk, hoop voor de toekomst. Nu wordt hiervoor reeds een basis gelegd. De leerlingen beseffen dat ze een **eigen mening / overtuiging** mogen hebben en **tot 'iets' in staat zijn** én ze worden gemotiveerd om **in hun eigen omgeving aan de slag te gaan / toekomst waar te maken**. Hierbij is het belangrijk dat de leerlingen weten dat ze **er niet alleen voor staan** en dat **God in hen werkt**.

De verhalen van de rechters (vooral van Simson) kunnen de indruk geven dat het om oorlogshelden gaat die door middel van kracht en geweld de overwinning behalen. Bij nader inzien, kan men ontdekken dat niet de rechter, maar God zelf, de hoofdpersoon is. De rechter is slechts instrument en spreekbuis van God. De boeken **Jozua en Rechters** zijn volgens de joodse traditie 'profetische boekrollen'. Het gaat niet zozeer om oorlogsverhalen met dapperheid en heldenverering, maar eerder om een profetisch geluid te laten horen. **Hoe kunnen we in het land dat God geeft, het rechte spoor houden? Hoe kunnen we in een rechte verhouding met God en de naaste komen te staan? De Rechters tonen het volk hierin de weg naar een nieuw begin en geven hoop en verwachting voor een nieuwe toekomst.**

3.1. Een nieuw begin (week 1)

Toelichting

Bij de ontwikkeling (een groeiend waarden- en normenbesef,...) van de leerlingen is het belangrijk dat ze een **eigen mening hebben**, deze kunnen vertolken en naast andere meningen kunnen plaatsen. Voor je eigen mening opkomen, is niet altijd eenvoudig. Het vergt vaak een **duidelijke overtuiging**, veel durf en moed, zelfopoffering en gedrevenheid. Enkele voorbeelden: keuzes maken, eerlijk zijn, vertellen over je (geloofs)overtuiging / waar je voor staat, niet meedoen met pesten, ... Het hebben van een eigen mening kan het **anders-zijn** (hierboven reeds beschreven) tonen. Hierdoor kan men met **confrontaties en verzet** te maken krijgen. Het is voor de leerlingen belangrijk om hier evenwichtig mee te leren omgaan: anders durven zijn, maar niet onnodig een buitenbeentje zijn. Het anders-zijn heeft ook te maken met idolen en leiders. Dit wordt in de volgende weken behandeld.

Het boek Jozua wordt beperkt - zonder de veroveringsverhalen - aangehaald als overgang naar **het boek Rechters** en om **het leven van de Israëlieten in Kanaän** te beschrijven. Er wordt kort aandacht gegeven aan de geografische verdeling van het land, maar vooral aan de thema's: het land was aan Abraham beloofd; het land is door God gegeven; een goede

toekomst; recht doen aan de zwakke; anders-zijn; gehoor geven aan de Tien Woorden en geroepen zijn (dit wordt bij de roeping van de Rechters verder uitgediept). Het begrip **'land'** werd in periode 3.1 reeds aangehaald en toegelicht. De Israëlieten zijn behoorlijk anders dan de Kanaänieten en worden op het einde van Jozua's leven eraan herinnerd om hun taak op zich te nemen en tot zegen te zijn. God wijst hen op positieve toekomstverwachtingen indien men zich houdt aan de Tien Woorden en zich niet met afgoden inlaat.

Bijbel

Bijbelse leefwereld: de verdeling van het land (slechts gedeeltelijk in bezit genomen), het begrip land, het leven van Israël temidden van de Kanaänieten met de afgoden.

De verdeling van het land: beschreven vanaf Jozua 13, echter slechts een beperkte samenvatting / overzicht geven. Nadruk leggen op bijbelse term 'land'.

Het afscheid van Jozua: Jozua 23-24.

Suggesties

Leef- en belevingswereld van de leerlingen:

- *in de lente wordt gezaaid en geplant (= nieuw begin). Samen met de leerlingen kan er iets worden gezaaid of geplant. De leerlingen krijgen de opdracht om tijdens deze periode hiervoor te zorgen (zie thema-expressie);*
- *ook andere opdrachten kunnen worden gegeven. Dit met het oog op het leerdoel: 'de leerlingen kunnen een opdracht uitvoeren en zijn hiervoor gemotiveerd (zie thema-expressie)';*
- *de leerlingen geven voorbeelden van een nieuw begin (eerste leerjaar: school, huis, kerk, vrienden ...) en specifiek van situaties waarin zij ertoe kunnen bijdragen om een nieuw begin mogelijk te maken én geven hun gevoelens daarbij weer;*
- *de leerlingen geven hun mening of overtuiging aan de hand van concrete situaties (actualiteit, schoolgebeuren, ...);*
- *de leerlingen geven hun ervaringen en gevoelens weer bij het uiten van een eigen mening en het respecteren van de mening van een ander. Ook tolerantie en toegeeflijkheid komen aan bod;*
- *verschillende manieren worden gegeven van hoe je mening te uiten: overleg, discussie, betoging, vergadering, acties, petities, publiciteit, ...;*
- *de leerlingen maken kennis met mensen en organisaties die hun overtuiging in daden omzetten (AZG, Rode Kruis, Tear Fund, WWF, Unicef, ...);*
- *de leerlingen geven voorbeelden waarin zij (of anderen) anders zijn en geven weer hoe dit wordt ervaren. Er wordt samen overwogen hoe hier het beste kan mee worden omgegaan.*

3.2. Idolen, leiders en 'ik' (week 2-3)

Toelichting

*Kinderen hebben in hun ontwikkeling nood aan **voorbeeld-** of **identificatiefiguren**. Deze dragen in grote mate bij tot hun toekomst, in positieve of negatieve zin. Het is dus een belangrijke oefening om hiermee te leren omgaan. Leerlingen hebben verschillende **idolen** waar zij naar opkijken (zangers, sporters, leerkrachten, medeleerlingen, ouders, broers, zussen, andere familieleden ...) en die hun leven beïnvloeden. De leerlingen bespreken hun idolen en tonen aan welke rol zij innemen in hun dagelijks leven. Idolen zijn in zekere zin **leiders** en kunnen verworden tot **'afgoden'**. Positieve voorbeelden maar ook een kritische houding en niet blindelings navolgen, komen aan de orde. Voorbeelden en eigenschappen van goede leiders worden gezocht: mensen willen zich inzetten voor rechtvaardigheid, ze*

willen anderen **de weg wijzen of op het rechte spoor zetten**. De samenleving heeft mensen nodig die een situatie goed kunnen beoordelen en ermee kunnen omgaan (**'rechters'**): in het gezin, op school, in de rechtspraak, in de politiek, ... Mensen kunnen zich hiertoe **geroepen** weten en **gehoor geven** aan een taak of opdracht. Om aan een taak te beginnen, dien je **overtuigd en gemotiveerd** te zijn. Voor de leerlingen kunnen zeggen **'ik kan en durf het,'** worden ze geconfronteerd met vragen zoals: Hoe kijk ik naar mezelf? Wat denk ik (goed) te kunnen. Kunnen de anderen de dingen niet beter dan ikzelf? Het is belangrijk om de leerlingen hun **mogelijkheden** te laten ontdekken en zo verder te bouwen aan hun **zelfbewustzijn** en een **positief zelfbeeld** (periode 4.1 en 4.2). Echt **aan de slag gaan**, is zich bewust verzetten tegen de afgoden.

Het leven van Israël in Kanaän wordt verder beschreven. Na de dood van Jozua hebben de Israëlieten geen leider meer. Aanvankelijk blijven ze God dienen omdat ze met eigen ogen hebben gezien wat hij voor hen heeft gedaan. Hun kinderen vergeten echter God en **vereren de natuur- en vruchtbaarheidsgoden** van de Kanaänieten, die geen toekomst bieden. Zo komen in de verhalen aan bod: **voorbeelden en de invloed ervan, idolen en afgoden, rechters, ...** Door het vereren van de afgoden geeft Israël zich over aan het noodlot, angst en de macht van de grootste en de sterkste, ... Ze worden afhankelijk van onderdrukkende machten. Daarom roept God **rechters**: leiders die het volk **de weg** naar de Tien Woorden **wijzen**, terug **op het spoor zetten** en **recht verschaffen** tegen hun onderdrukker. God wil het noodlot breken.

Bij de **roeping van Gideon** valt - net zoals bij Mozes (periode 4.1) - op dat een mens eerder denkt **'ik kan en durf het niet'**. Gideon zit met vragen zowel omtrent Gods handelen als omtrent zijn eigen mogelijkheden. Hij wordt echter op zijn en Gods mogelijkheden gewezen. Zo wordt hij **overtuigd en neemt hij zijn taak op zich**. In de volgende weken wordt bij Simson sterker nadruk gelegd op 'God werkt in ons'. Zie verder doelstellingen 4.2 en 4.3 voor Gideon.

Israël verschilt van de buurnaties vanwege de theocratie. Het verlangen naar een leider is vaak aanwezig. In de fabel van Jotam wordt aangegeven dat een goed heerser zich als dienaar gedraagt en dat dit toekomst biedt (vruchten dragen).

Bij de bijbelse leefwereld komen **de Kanaänitische natuur- en vruchtbaarheidsgoden** aan bod. Macht en invloed zijn hierbij superbelangrijk en er wordt gewedijverd om de sterkste, de slimste, de beste, de knapste, ... te zijn. De godsdiensten willen doen geloven dat gebrek en overvloed aan het (nood)lot te wijten zijn. Israëls God is een God van bevrijding die staat voor een gans andere samenleving gebaseerd op de Tien Woorden. De Rechters moeten daarvan in handel en wandel het voorbeeld geven. Zij leren dat men niet passief moet toekijken als iemand gebrek lijdt, maar dat men voor de zwakke dient op te komen.

Bijbel

Bijbelse leefwereld: afgoden, rechters, rechtspraak.

Het leven van Israël in Kanaän: Rechters 2: 6-23.

Gideon: Rechters 6-8.

De fabel van Jotam: Rechters 9: 7-21.

Suggesties

Leef- en belevingswereld van de leerlingen:

- gedachten worden uitgewisseld over invloed van anderen. Hoe voelen we ons als oudere broer of zus niet in de buurt is? Wie heeft het in een groep (gezin, klas, ...) voor het zeggen? Hoe moeilijk is het om tegen sommige klasgenoten (leiderstypes) in te gaan? Wie heeft er positieve of negatieve invloed op ons? Hoe voelen de leerlingen zich hierbij?
- de leerlingen foto's en / of voorwerpen van hun idolen laten meebrengen en deze bespreken. Welk belang hechten zij eraan, welke invloed hebben zij? De leerlingen zich ervan bewust laten zijn dat idolen hen 'leiden';

- eigenschappen opnoemen / een profiel van goede en slechte leiders opstellen;
- een map over leiders aanleggen;
- wat denken de leerlingen over hun eigen mogelijkheden? Wat denken ze wel of niet aan te kunnen of te durven? Achten ze de mogelijkheden van een ander hoger? De leerlingen hun mogelijkheden laten ontdekken;
- een voorbeeld bespreken van iemand die gehoor heeft gegeven aan zijn / haar roeping;
- de leerlingen zoeken informatie op over de afgoden die de Israëlieten vereerden;
- voorbeelden geven van hedendaagse / moderne afgoden.

3.3. God werkt in ons: toekomst waarmaken (week 4-5)

Toelichting

De leerlingen hebben **goede bedoelingen** en zullen daar graag voorbeelden van geven. Ze leven echter met vallen en opstaan, ook bij het aan de slag gaan en **het waarmaken van toekomst**. Toekomst kwam reeds in periode 3.2 aan bod. Nu wordt het waarmaken ervan benadrukt. In de vorige weken (bij Gideon) werden de leerlingen voornamelijk gewezen op hun mogelijkheden. Nu wordt benadrukt dat **ze er niet alleen voor staan: God werkt door mensen** en zo kunnen deze **gedreven zijn** om hun opdracht uit te voeren. Dit is vooral belangrijk om weten als het lijkt dat er weinig toekomst is of we zelf weinig toekomst kunnen bieden.

Voor **Simson** (deze eigennaam betekent zon!) werd geboren, was het donker en leek er geen toekomst voor Israël te zijn: 40 jaar overheersing door de Filistijnen en de aanvankelijke onvruchtbaarheid van Simsons ouders. In zijn optreden valt op dat 'de geest van de Heer hem aanzette (GNB)' of: **God werkte door hem**. Omdat God in mensen wil werken, is er verwachting, hoop en toekomst mogelijk.

De leerlingen kunnen zichzelf herkennen in **Simsons gedrevenheid en zwakheid**. Hij is door God geroepen en gaat de **confrontatie** aan met de Filistijnen en hun afgod Dagon, maar het **verzet** is groot. Dit verzet komt eveneens uit zijn eigen zwakheid.

Bij Simsons sterven, gaat het om meer dan om zijn dood alleen. Het is een offerdood. Simsons dood brengt het einde van de afgodenoffers met zich mee. Door zijn dood worden de Filistijnen verslagen en kunnen de Israëlieten hun toekomst weer waarmaken. Zie verder doelstellingen 4.2 en 4.3.

Bijbel

Bijbelse leefwereld: Dagon.

Simson: Rechters 13-16.

Suggesties

Leef- en belevingswereld van de leerlingen:

- gedachten worden uitgewisseld omtrent het hebben van goede bedoelingen en hoe dit wordt ervaren;
- wat zouden de leerlingen graag kunnen of uitvoeren, terwijl ze er moeilijk toe komen?
- hoe wordt het ervaren om hulp te krijgen (bij het uitvoeren van een opdracht) en om 'er niet alleen voor staan'? Van wie ervaren leerlingen hulp?
- voorbeelden van mensen die weten dat ze er niet alleen voorstaan maar dat 'God door hen werkt' of 'zich door God gedreven weten' bespreken;
- gedachten bij de begrippen toekomst, hoop en verwachting worden uitgedrukt. Toekomst wordt positief en in eerste instantie concreet in de eigen omgeving en in de 'nabije toekomst' bedoeld. Toekomst hoeft niet ver weg te zijn. Hoop en verwachting zijn nodig om aan een toekomst te bouwen;

- als blikvanger kan een stuk gereedschap worden gebruikt. Een hamer kan werk lichter maken maar is ook in staat om te vernielen.

3.4. Jezus maakt zijn opdracht waar (week 6-7)

Toelichting

De leerlingen hebben bij de aanvang van het thema een taak / opdracht gekregen en zijn aan de slag gegaan (zie suggesties en thema-expressie). Nu wordt besproken en geëvalueerd wat ze ervan terecht hebben gebracht.

Aan het eind van deze periode worden parallellen getrokken tussen de Rechters en het paasgebeuren, worden de kernwoorden herhaald en krijgen de attitudedoelstellingen (5.1 tot 5.4) opnieuw extra aandacht. **Laat de leerlingen vooral ervaren en onthouden dat ze een overtuiging mogen hebben, anders mogen zijn, tot 'iets' in staat zijn of 'iets' kunnen. Ze kunnen dus gemotiveerd aan de slag gaan in de wetenschap dat ze er niet alleen voor staan maar dat God door hen werkt.**

Zowel Jezus als Simson tonen dat ze bevrijders zijn. Beiden hebben ze daarvoor hun leven gegeven. In het vierde leerjaar wordt met **Pasen** de nadruk gelegd op: '**Jezus was ervan overtuigd** dat hij een weg van lijden zou gaan. Hij sprak er vaak met zijn leerlingen over die zich hiertegen verzetten (confrontatie en verzet).' Jezus was **anders** en toonde zich sterk **gemotiveerd** en **zette zijn overtuiging door ondanks confrontatie en verzet**. Voor Maria (in Johannes 12) is Jezus degene in wie God omziet naar de arme, de verdrukte, de hulpeloze. Ook bij de intocht lopen de mensen hun bevrijder tegemoet. **Jezus is gedreven om zijn opdracht te vervullen.** Niets kan hem tegenhouden - **hij kan en durft het** - ook al staat hij er eenzaam en alleen voor. Hij blijft trouw aan God en mensen in alles wat er gebeurt, zelf als hij daarbij zijn leven verliest. God blijft hem ook trouw en dit dwars door de dood heen. De opstanding verwijst naar de bevrijding en opent **de weg voor een nieuwe toekomst**. Uiteindelijk raken Jezus' leerlingen overtuigd van de nieuwe toekomst en durven ze voor hun geloof uitkomen.

Bijbel

Zalving te Betanië en intocht in Jeruzalem: Johannes 12: 1-19.

Jezus spreekt over zijn lijden en dood: Johannes 12: 20-27 (Matteüs 16: 21-28; 17: 22-23).

Gevangenneming, kruisiging, sterven en begrafenis: Johannes 18-19.

De opstanding: Johannes 20: 1-18.

Suggesties

Leef- en belevingswereld van de leerlingen

- de leerlingen een schilderij met hun voeten laten maken en hun gevoelens bij het anders werken laten verwoorden;
- opdrachten waaraan de leerlingen kunnen meewerken samen met anderen;
- wat durven de leerlingen niet zo goed. Wat kan eraan worden gedaan?
- paasgroeten maken voor mensen uit de omgeving;
- voorbeelden van mensen die in moeilijke omstandigheden zich consequent houden aan hun overtuiging en doorzetten: vervolging omwille van (geloofs)overtuiging, onschuldigen die lijden, ...;
- concrete voorbeelden zoeken om in de eigen omgeving een nieuwe toekomst waar te maken;
- stilstaan bij: 'er niet alleen voor staan, maar God werkt door ons'.

4. Suggesties expressievormen 4.4

Thema-expressie:

- *bij het begin van deze periode een concrete persoonlijke opdracht geven rond deze thema's. Aan het einde van de periode evalueren en bespreken. Bijvoorbeeld kennismaken met A.I., inlichtingen inwinnen m.b.t. briefschrijfacties of concrete voorbeelden in de directe omgeving van de leerling. Concrete afspraken maken en stappen zetten om de opdracht tot een goed einde te brengen;*
- *op stukken behang van ongeveer 1,60 m de lichaamsomtrek van de leerlingen tekenen. Daarna de figuren inkleuren als een rechter / strijder of invullen met de overtuiging / mening van de leerlingen en met wat de leerlingen denken, wensen, kunnen, durven, waar willen maken en waarmee ze aan de slag willen gaan;*
- *'fakkels' maken. Glazen potjes beplakken met zijdepapier of beschilderen met glasverf. Met een theelichtje erin heb je een eigen lampje;*
- *met klei een kruik maken en de kruik beschilderen of inleggen met mozaïeksteentjes;*
- *een maquette maken van het beloofde land. Met speelgoedpopjes telkens aanduiden waar de rechters wonen en werken.*

Periode 4.5

Jezus maakt vrij

Leren samenleven in vrijheid

Periode 4.5

Jezus maakt vrij

Leren samenleven in vrijheid

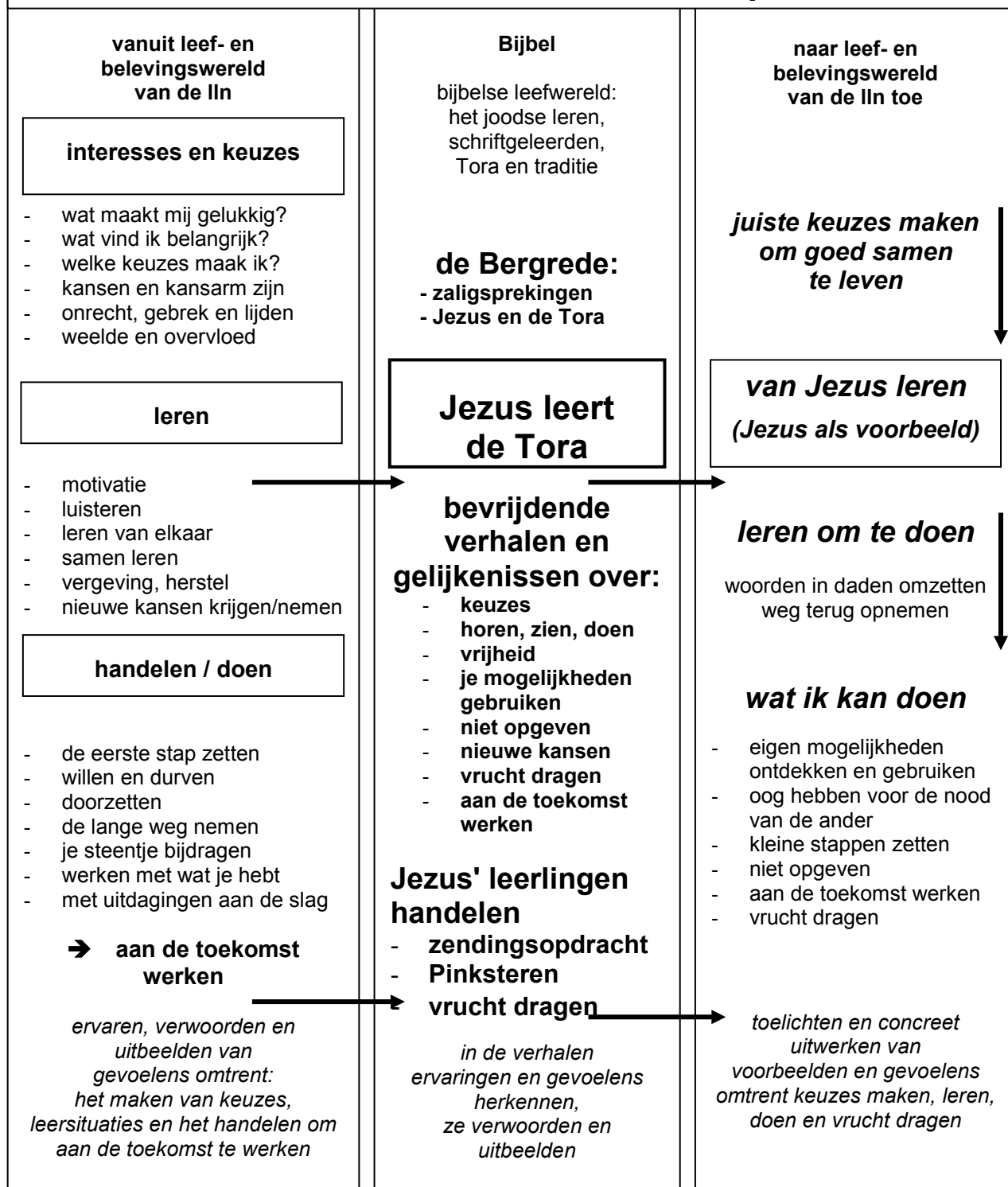
1. Leerplandoelen 4.5

- 1.1. *De leerlingen geven voorbeelden uit hun dagelijks leven waarbij ze keuzes maken en geven weer hoe zij deze ervaren.*
- 1.2. *De leerlingen geven weer wat ze belangrijk vinden bij het maken van een keuze.*
- 1.3. *De leerlingen zien in dat 'mogen' kiezen een voorrecht is.*
- 1.4. *De leerlingen zien in dat keuzes maken, gevolgen heeft.*
- 2.1. *De leerlingen geven voorbeelden van leersituaties en geven weer hoe zij deze ervaren.*
- 2.2. *De leerlingen zien in dat iedereen verschillende mogelijkheden tot leren heeft en daar nieuwe en aangepaste kansen dient te krijgen.*
- 3.1. *De leerlingen benoemen enkele van hun mogelijkheden (omstandigheden en talenten) waarmee ze aan de slag kunnen gaan.*
- 4.1. *De leerlingen ontdekken in de Bergrede, in enkele gelijkenissen en in Jezus' handelen dat hij in zijn benadering van de Tora een leraar is die in de joodse traditie staat.*
- 4.2. *De leerlingen herkennen in de zaligsprekingen dat Jezus een weg toont die anders is dan de gangbare weg.*
- 4.3. *De leerlingen geven voorbeelden uit Jezus' uitleg van de Tora die het leren samenleven in vrijheid bevorderen.*
- 4.4. *De leerlingen kunnen aan de hand van voorbeelden uitleggen wat een gelijkenis is.*
- 4.5. *De leerlingen ontdekken in enkele gelijkenissen dat er een verband bestaat tussen op de juiste manier luisteren (en leren) én vrucht dragen.*
- 4.6. *De leerlingen herkennen in Jezus' handelen dat hij mensen vrijmaakt die geen toekomst meer zien of hebben.*
- 4.7. *De leerlingen merken op dat Jezus' leerlingen een eerste stap dienen te zetten om hun zendingsopdracht waar te kunnen maken.*
- 4.8. *De leerlingen tonen aan dat Jezus mensen oproept om ook zelf zijn onderwijs en handelen in hun dagelijks leven verder te zetten.*
- 5.1. *De leerlingen zien in dat het kiezen van de juiste weg henzelf en anderen gelukkig kan maken.*
- 5.2. *De leerlingen kunnen opnoemen wat belangrijk is om samen te leven.*
- 5.3. *De leerlingen tonen zich gemotiveerd om te leren.*
- 5.4. *De leerlingen tonen zich gemotiveerd om in concrete situaties de juiste keuzes te maken en aan een positieve toekomst te werken.*
- 5.5. *De leerlingen tonen zich gemotiveerd om de lessen en het optreden van Jezus als voorbeeld te nemen in hun dagelijkse omgang met anderen.*

2. Schema 4.5

Jezus maakt vrij

Leren samenleven in vrijheid

3. Invulling 4.5

Toelichting

Uitgaande van de leef- en belevingswereld van de leerlingen wordt nagegaan waar hun **interesses** liggen en welke **keuzes** zij maken om gelukkig te zijn. Hoe reageren ze op het feit dat niet iedereen gelijke **kansen** heeft? Het moet hen duidelijk worden dat ze telkens opnieuw gemotiveerd mogen zijn om kansen te grijpen om te **leren samenleven**. Hun eigen mogelijkheden ontdekken en de eerste stappen durven zetten, zijn nodig om met uitdagingen aan de slag te gaan of om in concrete situaties te **handelen**.

In het 3de leerjaar (periode 3.5) hebben de leerlingen kennis gemaakt met **Jezus als leraar**. In deze periode wordt verder ingegaan op het onderwijs dat Jezus geeft, alsook op zijn handelen. De leerlingen kunnen ontdekken wat hij leert / onderwijst en hoe hij handelt. Hiertoe worden behandeld:

- het eerste deel uit **de Bergrede** (Matteüs 2: 1-12): verwijzen naar Mozes en de **Tora**, periode 4.3;
- enkele **gelijkenissen**: de weg of de sleutel tot vrijmaking;
- enkele **genezingsverhalen**: mensen worden vrijgemaakt.

Mensen die Jezus' onderwijs proberen toe te passen of **Jezus als voorbeeld nemen**, worden op weg gezet om:

- juiste keuzes maken;
- te leren om te handelen;
- bevrijdend te handelen;
- vrucht te dragen;
- voor elkaar aan de toekomst werken
- in vrijheid met elkaar samen te leven.

In het vierde leerjaar wordt het **'leren samenleven in vrijheid'** nagestreefd.

3.1. Interesses en keuzes (week 1-3)

Toelichting

Kinderen kunnen voorbeelden geven van wat voor hen **belangrijk** is, waar hun **interesse** naar uitgaat en wat hen **gelukkig** maakt / tot hun geluk bijdraagt. Vaak moeten er **keuzes** worden gemaakt (vb. i.v.m. zakgeld, lectuur, voeding, kledij, ...) die wel of niet bijdragen tot gelukkig zijn. Maar wat als het geluk helemaal niet aanwezig is? Wat wanneer reeds een aantal keuzes vooraf bepaald zijn waardoor je geen kant meer uit kan (het gezin waartoe het kind behoort, de maatschappij waarin het leeft, ...)? Niet iedereen krijgt dezelfde kansen: kansarmen, kansarmoede, kanslozen, ... Kinderen worden geconfronteerd met **overvloed en weelde** maar ook met **gebrek, lijden en onrecht**.

In de **Bergrede** wenst Jezus juist mensen geluk die weinig kansen hebben. Hij herinnert zijn toehoorders aan Gods kijk op de dingen, aan **een wereld zoals God het heeft bedoeld**. In deze wereld gaat het om die mensen die in de **zaligsprekingen** worden genoemd (arm zijn, honger hebben, verdrietig zijn). Wanneer mensen zelf nood hebben gekend, kunnen ze soms anderen beter begrijpen en helpen. De zaligsprekingen vertegenwoordigen niet zomaar een mooi visioen. Ze zijn bedoeld om erop te wijzen hoe het in het hier en nu zou moeten. In Jezus' benadering van de Tora wordt duidelijk hoe God het samenleven van mensen heeft bedoeld en hoe het samenleven in vrijheid mogelijk wordt. De groepen die Jezus gelukkig prijst, zijn niet degenen die je zou verwachten.

In de **Bergrede** leert Jezus hoe mensen met elkaar moeten omgaan want daarvan **hangt het samenleven en gelukkig zijn af**. Jezus' benadering van **'Mozes' Tora'** toont de 'leer' of 'levenswijze' zoals God het heeft bedoeld: **leren samenleven in vrijheid**.

Bij de **bijbelse leefwereld** kan ruim aandacht worden geschonken aan **de joodse wijze van leren en onderwijzen**.

- Joodse geloofsopvoeding (het leren) gebeurt in eerste plaats thuis binnen de familie.
 - Ook de joodse feesten zijn vooral een thuisgebeuren, waar ze worden voorbereid en gevierd samen met de kinderen, naast het vieren in de synagoge. Daarbij zijn vieren en leren met elkaar verweven. Het vieren van deze feesten is een heel praktisch 'leren': kennismaking met en bewustwording van de symbolen en riten, het lezen en opzeggen van liederen en teksten. Als tijdens 'Simchat Tora' de Tora-rollen feestvierend en zingend worden rondgedragen, zegt dat meer dan een theoretisch lesje over het belang van de Tora!
 - De feesten zijn gekoppeld aan verhalen. 'Verhalen vertellen' vormt het hart van het joodse leren (er is een uitgebreide mondelinge en schriftelijke traditie van joodse verhalen en de commentaren daarop). Het gebeurt vaak met een vraag- en antwoordmethode (denk maar aan: "Waarom is deze avond anders dan andere avonden...?").
 - 'De Tora leren' staat uiteraard centraal. Verhalen uit de Tora zijn opstapjes om wijsheden aan te leren. Het doel van leren is om wijs en verstandig te worden (vergelijk Spreuken). Het is belangrijk om: inzicht te verkrijgen, een levenswijze aan te leren, juiste beslissingen te kunnen nemen, goed en kwaad te kunnen onderscheiden, te weten wat recht is etc. Dit is 'levenslang leren'. Je blijft altijd (goede) vragen stellen.
 - **De synagogeschool.** Joodse jongens gingen in Jezus' tijd tijdens de weekdays naar de synagogescholen om de Schriften te bestuderen. De studie van de ganse Bijbel (OT), dus niet alleen van de Tora, begon op vijfjarige leeftijd. Na vijf jaar studie begon men ook met de mondelinge Tora, de misjna of de commentaar. Bij de leeftijd van twaalf of dertien jaar kon men eindigen met het volgen van de lessen in een school en een beroep leren. Sommige bleven bij beroemde leraren verder studeren. De schriftgeleerden en Farizeeën onderwezen regels en voorschriften niet alleen uit de Bijbel maar ook uit de traditie.
- De school was het hele jaar vier uur per dag open tijdens de koele perioden - vóór 10 uur 's ochttens en na 3 uur 's middags. De leraar zat op een klein verhoog met een rij wetsrollen voor zich, de jongens zaten aan zijn voeten. Schriftgedeelten werden hardop gelezen en uit het hoofd geleerd. Van jongens werd een grondige kennis verwacht van de joodse geschiedenis en de Wet; ook moesten zij kunnen lezen, schrijven en rekenen.

Bijbel

Bijbelse leefwereld: het leren binnen de joodse traditie, schriftgeleerden, Tora en traditie, leerhuis (sjoel), feest van de wet, joodse alfabet, boekrol.

De Bergrede:

- de zaligsprekingen: Matteüs 5: 1-12;
- Jezus leert de Tora: Matteüs 5: 38-48.

Suggesties

Leef- en belevingswereld van de leerlingen:

- de leerlingen laten opsommen of uitbeelden wat 'gelukkig zijn' voor hen betekent;
- de leerlingen geven voorbeelden van keuzes die zij moeten maken (kledij, lectuur, zakgeld, vrienden, tijdsbesteding, houding, ...). Wat voor gevolgen hebben deze keuzes? Hoe voelen de leerlingen zich hierbij?
- voorbeelden geven waarbij duidelijk wordt dat niet iedereen dezelfde keuzemogelijkheden heeft (ook hier). Vaak is er weinig ruimte voor eigen keuze;
- voorbeelden geven van kansarmoede en overvloed;
- de leerlingen maken kaartjes voor mensen uit hun omgeving die ziek zijn of veel pech hebben;
- de leerlingen verwoorden of ze zichzelf een geluksvogel of een pechvogel vinden;

- de leerlingen geven voorbeelden van mensen die, ondanks verkeerde keuzes, opnieuw kansen krijgen;
- hoe ziet het ideaal samenleven van mensen er volgens de leerlingen uit?

Het 'Feest van de Wet' of Simchat Tora kan hier (of voorheen in periode 4.3) worden aangehaald.

3.2. Leren (week 4-6)

Toelichting

Leerlingen worden dagelijks geconfronteerd met **leersituaties** waarvan sommige als prettig worden ervaren, andere als erg vervelend (frustraties als het niet lukt). Vooral zaken waarin leerlingen niet goed zijn, worden geweerd en afgedaan met: Wat voor zin heeft het om daar moeite voor te doen? Het lukt mij toch niet! Leren doet men naar zijn mogelijkheden en die zijn voor iedereen verschillend. Het is belangrijk om de leerlingen hun mogelijkheden tot leren te laten inzien en hun leergierigheid te prikkelen daardoor kunnen ze gemotiveerd worden om te leren. Leren gaat gemakkelijker als men **gemotiveerd** is, er het nut van inziet. Men leert ook van voorbeeldfiguren (periode 4.4) - Jezus is hier de voorbeeldfiguur - en het is ook gemakkelijker om **samen te leren** (leren in de klas of alleen huiswerk maken...). Bij het tekortschieten in het leren, is het belangrijk om telkens **nieuwe kansen** te krijgen en te benutten. In periodes 3.3 en 3.5 kwam leren ook aan bod.

In **de gelijkenis van het zaad** leert Jezus om op de juiste manier **'te luisteren', vol te houden** wanneer het moeilijk wordt en **vrucht te dragen**. Bij een zaadje kan worden gedacht aan: de mogelijkheden die het in zich draagt; hoe het langzaam groeit (geduld, doorzetten...); hoe het uiteindelijk vrucht zal dragen en anderen gelukkig zal maken. Ook in **de gelijkenis van de zaaier en het onkruid** wordt gevraagd om geduld te oefenen vooral wanneer iets niet meteen lukt... Er wordt geleerd om te doen: **woorden worden omgezet in daden**. Ook hierin geeft **Jezus het voorbeeld**. Wanneer hij **de man met de verschrompelde hand** en **de blindgeborene** geneest, heeft hij hun geluk op het oog. Hij oordeelt niet maar biedt hen nieuwe kansen waardoor ze aan de toekomst kunnen werken. Door zo te handelen, haalt Jezus zich de haat op de hals van religieuze leiders die hun eigen machtspositie belangrijker vinden dan het geluk van anderen.

Met **'Jezus als voorbeeld'** of **'van Jezus leren'** wordt ook bedoeld dat Jezus 'een eikpunt' is, dat hij voor normen en waarden staat die we willen aanleren.

Bijbelse leefwereld over leren:

- gelijkenissen zijn niet typisch joods, ze zijn een uitstekende manier om d.m.v. een verhaal wijsheden over te brengen. Ook hier gaat het vaak om vraag en antwoord. Er is niet één uitleg, de gelijkenis kan voor eenieder een andere betekenis hebben en doet een appèl op de luisteraars;
- geen leren zonder doen: in de genezingsverhalen van Jezus gaan woorden en daden samen.

Bijbel

Bijbelse leefwereld: gelijkenissen als joodse manier van onderwijzen.

De gelijkenis van het zaad: Matteüs 13: 1-9.

De gelijkenis van de zaaier en het onkruid: Matteüs 13: 24-30.

De genezing op Sabbat: Marcus 3: 1-6.

De genezing van de blindgeborene: Johannes 9: 1-41.

Suggesties

Leef- en belevingswereld van de leerlingen:

- de leerlingen geven voorbeelden van leersituaties (alleen, samen met anderen, bewust en onbewust, school, thuis, kerk, van vrienden, voorbeeldfiguren, ...) en hoe deze worden ervaren;
- wat prikkelt de nieuwsgierigheid en leergierigheid van de leerlingen? Waardoor kunnen ze gemotiveerd worden om te leren?
- de leerlingen noteren op een blad waar hun vriendjes goed in zijn (vooral andere vaardigheden dan hun leerprestaties) en leren dit te uiten / te communiceren in o.a. complimentjes;
- de leerlingen geven voorbeelden van dingen waarin zij zelf goed zijn / niet goed zijn en hoe zij daarmee omgaan of eraan werken;
- hoe wordt het ervaren om opnieuw te moeten of te mogen beginnen (nieuwe kansen krijgen bij tekortschieten)?
- hoe zou het ervaren worden om te moeten overzitten?
- voorbeelden van iets moois te bereiken (zaadjes die groeien) door geduldig te zijn.

3.3. Handelen en doen (week 7-9)

Toelichting

De leerlingen zijn vertrouwd met situaties waarin ze iets moeten doen wat ze geleerd hebben. **Concreet handelen** (doen) is niet altijd gemakkelijk: **willen, durven, de eerste stap zetten** zijn nodig om met **uitdagingen aan de slag** te gaan.

Het is belangrijk dat de leerlingen hun **eigen mogelijkheden ontdekken** en leren **gebruiken**. Ze kunnen **kleine stapjes** zetten, **doorzetten** als het even moeilijk is en zo **vrucht dragen** en **aan de toekomst te werken**. De leerlingen kunnen ervaren dat bij het nemen van bepaalde beslissingen, hen onrecht wordt aangedaan. Zal dit hun keuze beïnvloeden of zullen ze doorzetten? Ook voor Jezus' leerlingen was het moeilijk om tussen de opstanding en de uitstorting van de heilige geest (**Pasen en Pinksteren**) te handelen. Toen Jezus er niet meer was, waren ze verdrietig. Maar op Pinksteren begrepen ze dat de weg van Jezus niet doodloopt. Ze konden verder op die weg en hadden het gevoel dat ze iets moesten doen. Maar hoe beginnen? De frisse windvlaag en dat vonkje, dat uitgroeide tot een geweldig vuur van enthousiasme, waren nodig om hen te doen starten. Jezus hielp hen in deze periode zodat ze zoekend en tastend een weg vonden en hun taak opnieuw probeerden te begrijpen en te formuleren. Voorheen konden ze immers gewoon met Jezus meelopen. Nu moesten ze groeien in een nieuwe verantwoordelijkheid, voor elkaar en voor de mensen om hen heen. Ze leerden opnieuw denken aan en spreken over alles wat Jezus hen geleerd en voorgedaan had. **Door hun handelen konden ze vrucht dragen**.

De vragen van Jezus' leerlingen in hun onzekerheid tussen Pasen en Pinksteren omtrent God, Jezus, henzelf en de toekomst, kunnen een aanleiding zijn om terug te kijken op het vierde leerjaar (herhaling):

- God is nabij (hij hoort, ziet en wil bevrijden) (periode 4.1), hij maakt vrij en gaat mee (periode 4.2), hij woont bij ons (periode 4.3) en hij werkt door ons (periode 4.4);
- het appèl dat op de mens wordt gedaan: 'oog en oor hebben' en geroepen worden (periode 4.1), bescherming en begeleiding geven (periode 4.2), verbonden zijn met God en anderen (periode 4.3) en toekomst waarmaken (periode 4.4).

Met deze zekerheden en opdrachten mogen de leerlingen met Pinksteren aan de slag. Ook voor onze leerlingen geven ze mogelijkheden om 'vrucht te dragen' en aan de toekomst te werken.

Oog en oor hebben voor een ander kan ertoe aanzetten om te handelen. Als men **werkt met wat men heeft en doorzet**, kan men **vrucht dragen** en **aan de toekomst werken**. Galaten 5: 22-26 leent er zich voor om het genietbare van vruchten aan te tonen. Deze

vruchten zijn genietbaar voor onszelf en anderen, hierdoor wordt samenleven in vrijheid mogelijk en aangenaam.

Bijbel

Zendingsopdracht: Matteüs 28: 19- 20 en Handelingen 1: 4-9.

Pinksteren: Handelingen 2.

Vrucht dragen: Galaten 5: 22-26.

Suggesties

Leef- en belevingswereld van de leerlingen:

- *de eigen mogelijkheden van de leerlingen duidelijk inventariseren en ze hiermee bemoedigen;*
- *wat houdt de leerlingen tegen en wat spoort hen aan om een eerste stap te zetten in het handelen?*
- *de vruchten vanuit Galaten 5 toelichten en concreet voorstellen;*
- *nagaan of er in de omgeving mensen zijn die hulp nodig hebben en wat eraan kan worden gedaan;*
- *de leerlingen maken kennis met personen en organisaties die hulp bieden en een toekomst voor anderen mogelijk maken;*
- *werk- of handelingsplan. Hierbij denken in termen van gedrag en niet van resultaat, willen is beter dan moeten; maak je doel bereikbaar en houd het voor ogen.*

4. Suggesties expressievormen 4.5

Thema-expressie:

- *de leerlingen vragen aan hun vriendjes waar ze goed in zijn. Daarna maken ze een slinger van verschillende figuren, bijvoorbeeld jongens en meisjes. Ieder figuur stelt één van hun vrienden voor en één henzelf. Hierop worden de goede eigenschappen genoteerd;*
- *project stap voor stap uitwerken rond bvb. het netjes houden van de school of omtrent hoe leren samenleven op de school;*
- *project kinderrechten op school: wat doe je er concreet aan?*
- *een vruchtenboom maken met o.a. de eigenschappen uit Galaten 5.*

Suggesties didactisch materiaal en bronnen

Suggesties didactisch materiaal en bronnen algemeen

- *Woord voor Woord*, Karel Eykman. Zomer & Keuning Boeken B.V., Ede.
- *Ark Boeken Kinderbijbel*. Vereniging ter Verspreiding van de Heilige Schrift, Amsterdam.
- *Bijbelse puzzels voor jonge kinderen en werkboek*. Vereniging ter Verspreiding van de Heilige Schrift, Amsterdam.
- *De Bijbel voor Jongeren, verhalen en feiten in woord en beeld*. J.H. Gottmer, Haarlem.
- *Deltas Kinderbijbel*, Hans Bouma. Deltas, Aartselaar/Harderwijk.
- *Start Bijbel*. Vlaams Bijbelgenootschap, Beernem.
- *Serie Kijk op de Bijbel*. Vlaams Bijbelgenootschap, Beernem.
- *Het ontstaan van Israël, de geschiedenis van het Oude Testament*. Evangelische Omroep.
- *Bijbels Handboek voor jonge lezers*, Richard en Christine Deverell. Ark Boeken, Amsterdam.
- *Bijbel Atlas*, Joseph Rhymer. Phoenix, Weert.
- *De Bijbel in kaart*, J.H.Meesters. Wolters-Noordhoff, Groningen.
- *Het huis van licht, bijbels leefboek voor jonge kinderen*, J. Klink. Kok, Kampen.
- *Kind op Maandag*, maandblad voor geloofsoopvoeding in het basisonderwijs. NZV, Hilversum. Te bestellen bij Vlaams Bijbelgenootschap.
- *Kleur in de Kerk*, werkboek. NZV, Hilversum.
- *Kiezels, steentjes voor geloofsoopvoeding thuis*. SGO, Hoevelaken. Te bestellen bij: De Nootzaak, Kromstraat 18, 9667 Horebeke.
- *Kiem*, werkboek. SGO, Hoevelaken.
- *Kiem, liedbundel*. SGO, Hoevelaken. Te bestellen bij: De Nootzaak, Kromstraat 18, 9667 Horebeke.
- *Zitten of opstaan, liedbundel*. SGO, Hoevelaken. Te bestellen bij: De Nootzaak, Kromstraat 18, 9667 Horebeke.
- *Kleurplaten*. Evangelisch Kinderwerk (uitgeput maar mag worden gekopieerd).
- *Kleurplaten*. Stichting Timotheüs, Beukenlaan 28 Eindhoven.
- *Om te beginnen*. N(ederlandse)Z(ondagsschool)V(ereniging), Amsterdam.
- *Om door te vertellen*. N(ederlandse)Z(ondagsschool)V(ereniging), Amsterdam.
- *Tip Top boekjes*. Internationale Bijbelbond.
- *Trefwoord: een methode voor godsdienstige en levensbeschouwelijke vorming voor het primair onderwijs*. De Nootzaak, Kromstraat 18, 9667 Horebeke.
- *Zonnekind en Zonnestraal*. Averbode.
- *Alles wordt nieuw: liedbundel*, Hanna Lam. Callenbach, Nijkerk.
- *D'r kan nog meer bij*. GMI Records.
- *Groeien als een boom. Verhalen bij symbolen en thema's uit de Bijbel*, Baukje Offringa. Meinema, Zoetermeer. ISBN 90 211 3783 6.
- *Verhalen om nooit te vergeten. Bij de feesten en gedenkdagen van het gehele jaar*, Baukje Offringa. Meinema, Zoetermeer. ISBN 90 211 3513 2.
- *De gouden sleutel. Verhalen bij thema's uit de Bijbel*, Baukje Offringa. Meinema, Zoetermeer. ISBN 90 211 3556 6.
- *Van Matzes, mitswes en mezoetzes. leer- en lesboek over jodendom (de feesten worden eenvoudig weergegeven)*, Hanna Blok, Lou Evers en Henny van het Hoofd. OJEC, Weesp.
- *De adem van kinderen. Verhalen rond joodse feestdagen*, Awraham Soetendorp. Ten Have, Baarn. Postbus 5018, 8260 6A Kampen. ISBN 90 259 5261 5.
- *Aan jou geef ik mijn verhalen. (Verhalen en legenden uit de joodse traditie, naverteld voor kinderen)*, Marc-Alain Ouaknin en Dory Rotnemer. Infoboek N.V. Meerhout. ISBN 90 276 3417 3.
- *Dagelijks leven in bijbelse tijden*; Graham Jones. Ark boeken - Bijbelkiosk Vereniging, Donauweg 4 1043 AJ Amsterdam. ISBN 90338 25333.

Suggesties didactisch materiaal en bronnen 4.1

- *Fazil woont nog in het AaZetCee. De Banier, Utrecht 1999. ISBN 9033626594.*
- *Over Egypte en de goden. Het ontstaan van Israël. Evangelische Omroep. Koninklijke Smeets Offset BV, Weert. ISBN 907070041X.*
- *Mozes' moeder zingt. Alles wordt nieuw, deel 2. Hanna Lam. Callenbach, Nijkerk. Te bestellen bij: De Nootzaak.*
- *De mensen die gaan in het duister. Alles wordt nieuw, deel 2, lied 10. Hanna Lam Callenbach, Nijkerk.*
- *Wie kan weer leven geven. Zitten of opstaan, deel 4. SGO Hoevelaken. Te bestellen bij: De Nootzaak.*
- *Eén die op je past. Zitten of opstaan, deel 4. Te bestellen bij: De Nootzaak.*
- *Thema arbeid uit de serie Unicef wereldwijzer.*
- *Video: Tekenfilm van Unicef: Op reis naar een nieuwe planeet.*
- *Video: De prins van Egypte.*
- *Werkmappen Mozes. Timothëus België, Postbus 1052, 2300 Turnhout 1.*
- *Zintuigenspel: Zonnestraal nummer 6, 1999.*
- *Simon en zo: op zoek naar de naam van God. Stichting Timothëus.*
- *Uittocht: dagboek voor school en gezin. Door E. Hofman. ISBN 90 297 05116.*
- *Startpunt nr. 5: Internationale Bijbelbond.*
- *Egypte, het land van de Farao's. Educatieve en Culturele dienst van de Koninklijke Musea voor Kunst en Cultuur te Brussel.*
- *Pesten, gedaan ermeel! Gie Deboutte. Jeugd en Vrede, Brussel, 1995.*
- *Pesten, wat is het, wat doe je eraan? Gie Deboutte. Jeugd en Vrede en Bakermat, 2000. ISBN 90 5461 298 3 (www.jeugdenvrede.be; www.bakermat.com).*
- *Pesten, je kan er heel wat aan verhelpen! Educatieve map, extra uitgave van Jeugd en Vrede (oktober - december 2000).*
- *Pesten verpest, met kinderen in gesprek over pesten en gepest worden. R. Hondsmark. Stichting Chris en Centrum voor Pastorale Counseling (www.pastoraat.be).*
- *Werkblad Kind op Maandag, 26.9.1994 (p. 14). NZV, Hilversum. Te bestellen bij Vlaams Bijbelgenootschap.*
- *Gedicht: De baas is weg! Kiezels, april 2002. SGO, Hoevelaken. Te bestellen bij: De Nootzaak, Kromstraat 18, 9667 Horebeke.*
- *Opzetprent Kind & Zondag 17.9.2000.*
- *Kind & Zondag, maart 1993. NZV, Hilversum. Te bestellen bij Vlaams Bijbelgenootschap.*
- *Reisfolders over Egypte.*
- *CD-rom 'De droom van de Farao' (bibliotheek).*
- *Encyclopedia.*
- *Video: Het verhaal. N.O.T. 1988-1989, les 3 Koplopers (Sinnema-van Dam).*
- *Unicef folder nr. 41 najaar 2002, i.v.m. kinderarbeid.*
- *Verhalen over God, de wereld en de mensen (p. 95 e.v.), M. Roelfs. Uitgeverij Van Goor A'dam. ISBN 9010052133.*
- *Werkblad 18 /20. G. Bloemen, Evangelisch Kinderwerk (uitgeput maar mag worden gekopieerd).*
- *Documentatie over Foster Parents Plan en Tear Fund i.v.m. financiële adoptie.*
- *Negro-Spirituals zoals 'Go down Moses'.*

Suggesties didactisch materiaal en bronnen 4.2

- *Attributen en ingrediënten Pesach w.o. matzes (biologische winkels), charoseth (appels, kaneel, noten) e.a.*
- *Werkblad 21. G. Bloemen, Evangelisch Kinderwerk (uitgeput maar mag worden gekopieerd).*

- *Kind op Mandag, september / oktober 1994. NZV, Hilversum. Te bestellen bij Vlaams Bijbelgenootschap.*
- *Kind & Zondag, april 1983 p. 724 / april 1996 p. 25. NZV, Hilversum.*
- *Alles wordt nieuw, deel 1, lied 7. Hanna Lam. Callenbach, Nijkerk. Te bestellen bij: De Nootzaak.*
- *Hoe kwam Mozes door de Rode Zee? Lied in 'De Goede Herder', 1985 nr. 17.*
- *Verhaal van Schubje uit 'Sta eens even stil', p. 116 over volhouden.*
- *Brooddeegvogels maken.*
- *Werkblad en verhaal Kind op Maandag, oktober 1994 p 21. NZV, Hilversum.*
- *Info over kinderrechten (Stipkrant 27/10/99). Unicef, Amnesty International i.v.m. bevrijding van vormen van onderdrukking.*
- *Video en werkboek door Joke Brugman N.O.T. (ook 4.1).*

Suggesties didactisch materiaal 4.3

- *Materiaal over omgaan met elkaar en omgaan met de directe omgeving in de ruime zin van het woord is o.a. te vinden bij:*
 - *'Jeugd en Vrede' vzw. Van Elewijckstraat 35, 1050 Brussel (o.a. het educatief project 'Mikpunt' over jongeren en geweld);*
 - *Pax Christi. Italiëlei 98a, 2000 Antwerpen (heeft allerlei praktische methoden voor vredesopvoeding op school, o.a. geweldvrij feesten: verhalen en prenten met thema's als angst, uitsluiting en verbondenheid);*
 - *'Centrum voor Ervaringsgericht Onderwijs'. Vesaliusstraat 2, 3000 Leuven (o.a. 'Doos vol gevoelens' om kinderen beter met hun eigen gevoelswereld en met anderen te leren omgaan);*
 - *'Verbondenheid als antwoord op de-link-wentie' van Anouk De Puydt en e.a. Acco, Brusselsestraat 153, 3000 Leuven.*
- *Op de berg, Zing alle dagen 2, nr.20.*
- *Het grote gebod, Bijbelliederen voor jonge kinderen 2, nr.20.*
- *Als een lamp voor onze voeten, Verhalen bij joodse feestdagen. Hanna van Dorssen. Nederlandsche Zondagsschool Vereniging.*
- *De Viertafel, vormen om geloven te verbeelden. Hillie van der Weg. Naratio, 4200 CA Gorinchem.*
- *De intocht zal een optocht zijn, Met andere woorden, klein liedboek voor kinderen. Hanna Lam.*
- *Waarom staan die stenen daar? Alles wordt nieuw, deel 4, lied 3.*
- *Loofhuttenfeest, Todah slaapt in een hutje. PGO-kwartaal 1999, nummer 37.*
- *Sabbat. PGO-kwartaal 1999, nummer 38.*
- *Steeds dichterbij, de Tabernakel uitgelegd aan kinderen. Sjors Dijk. Timotheüs.*
- *Bouwplaten: De tabernakel. Ark boeken.*
- *Kleur en doe-platen over de Tien Woorden. Timotheüs.*
- *Onze Joodse Buren, Sylvain Brachfeld. Houtekit, Antwerpen.*
- *Kind op Maandag, oktober 1994 en werkblad 41. NZV, Hilversum.*
- *Kind & Zondag. Kleur in de Kerk, september 17/2000. Werkblad Sabbat. NZV, Hilversum.*
- *Kind & Zondag, april 1992. Werkblad Jericho. NZV, Hilversum.*
- *Kind & Zondag, jaargang 65/1.2.3. NZV, Hilversum.*
- *Kind & Zondag, jaargang 69/2 najaar 2000. 10-woorden RAP. NZV, Hilversum.*
- *Kind aan Huis, werkblad 3. Een hutje van vertrouwen. NZV, Hilversum.*
- *Pakken wat je pakken kan (gedicht). Kiezers, mei 2002. SGO, Hoevelaken.*
- *Wegwijs in verkeersborden: diverse folders.*
- *De mensen om ons heen. Lied uit 'Zing het Woord'.*
- *De Tien Woorden uit 'Zo moet het kunnen', Karel Eyckman. Uitgeverij Voorhoeve, den Haag.*
- *Sinaï-spel. G. Bloemen, Evangelisch Kinderwerk.*
- *Mr. Hazewind. Gedicht uit 'Sta eens even stil' (p. 15).*

- Lied Herman van Veen 'Opzij, opzij, opzij'.
- De Open Poort, april 1985, i.v.m. Rustdag, feestdag. Uitgave VPKB, Brussel.
- Mijn Joodse Buurman (p. 71). J. de Vries .
- Als een lamp voor onze voeten. NZV, Hilversum.
- De Goede Herder, oktober 1985.
- Katern 'Het Oude Testament' bij krant 'De Morgen', voorjaar 2003.
- Het einde van Mozes' leven. Werkblad 30. G. Bloemen, Evangelisch Kinderwerk.

Suggesties didactisch materiaal 4.4

- Zo ontdek je de bijbel (over het joodse leren), Tim Dowley. J.N. Voorhoeve, Den Haag, 1986.
- In de leerschool van het geloof: Vakdidactiek voor catechese en kerkelijk vormingswerk, Dr.G.D.J.Dingemans. J.H.Kok Kampen, 1986.
- Levend joods geloof, Drs.P.A.Honing. Vereniging tot Verspreiding der Heilige Schrift. Kiosk Vereniging, Amsterdam 1988.
- Kleur en doe-platen over de rechters. Stichting kinderwerk Timotheus.
- Kinderbijbels waar o.a. de fabel van Jotam in vermeld wordt:
 - Het O.T., Bijbel voor de Jeugd. Een bewerking van Olaw E. van Outryve. Altoira, Averbode. ISBN 90-317-0620-5;
 - Kinderbijbel, Evert Kuijt. Boekencentrum, Zoetermeer. ISBN 90 239 0817 1;
 - Dromen van vrede, G. Evenhuis / N. Bouhuijs. Ploegsma, Amsterdam;
 - Verhalen over God, de wereld en de mensen, Mathilde Roolfs;
 - De bomen en hun koning, Bijbelverhalen, Sipke van der Land.
- Gideon dappere held, Witte zwanen Zwarte zwanen, Elly en Rikkert.
- De fabel van Jotam, Vertellen en vieren. BVP Music, postbus 181 AD Hilversum.
- Gideon, Alles wordt nieuw, deel 3, lied 3, Hanna Lam.
- De fabel van Jotam, Alles wordt nieuw, deel 4, lied 4, Hanna Lam.
- Simson, Alles wordt nieuw, deel 2, lied 7, Hanna Lam.
- Kind op Maandag, mei 1994, week 17. Gideon. NZV.
- Kind & Zondag, juli 1986. NZV.
- Documentatie i.v.m. manifesteren van meningen.
- Schokdemper, folder Vlaamse Vredesweek. 1997.
- Verhalen over God, de mensen en de wereld. De Sjoefetiën. M. Roolfs.
- Plantenrijk van de Bijbel: diverse uitgaven.
- Werkboek bij de Startbijbel (p.26). Vlaams Bijbelgenootschap, Beernem.

Suggesties didactisch materiaal 4.5

- In de leerschool van het geloof, Dr. G.D.J.Dingemans.
- Levend joods geloof, Drs. P.A.Honing.
- Focus on the Family heeft uitgaven over geloofsbeleving in het gezin.